

Research Paper

An analysis of folk culture elements in the narrative fragments of the novel *The House of the Edrisis* by Ghazaleh Alizadeh**Parvin Gholamhoseini^{1*}, Hamid Reza Ghanooi²**

1. PhD Graduate and Postdoctoral Researcher, Department of Persian Language and Literature, Shahrekord University, Shahrekord, Iran

2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University of Tehran, Iran.

<https://doi.org/10.22034/scart.2026.141093.1503>

Received: April, 13, 2024

Accepted: September 13, 2025

Available Online: December, 22, 2026

Keywords: Folk culture, superstitions, novel, Alizadeh, *The House of the Edrisis***Abstract**

Folk culture, as a component of the cultural and social heritage of societies, reflects the beliefs, values, experiences, and lifestyles of the people. Its presence in literary works can contribute to the representation of a society's cultural and social milieu, as well as to the creation of more credible characterizations. The novel *The House of the Edrisis* by depicting social and cultural relations and reflecting the beliefs and behaviors prevalent in people's lives, offers a suitable framework for examining elements of folk culture. This study aims to identify and analyze the components of folk culture within this novel and to explain how they are reflected in the narrative. The research employs a descriptive-analytical method based on qualitative content analysis. Data were gathered by examining the text of the novel, extracting instances related to folk culture, and classifying them according to specific components. The findings indicate that the elements of folk culture in this work can be categorized into seven main groups: superstitious beliefs (including omen-based, projective, and substitutive beliefs); beliefs related to folk medicine; beliefs concerning animals; dreams and dream interpretation; colloquial vocabulary and expressions; proverbs; and *kenayah* (idiomatic allusions/metonymies). These *kenayah* are further subdivided based on their usage into those pertaining to a person, a trait, an action, or an origin. An examination of these components reveals that elements of folk culture serve more than a merely decorative or linguistic function; they are also instrumental in representing the characters' mentalities, conveying collective beliefs, recreating the cultural and social atmosphere, and reinforcing the realistic dimension of the narrative. Furthermore, the use of colloquial vocabulary and expressions, proverbs, and idioms lends a folk-like quality to the language of the narrative, while superstitious and popular beliefs reveal layers of the characters' worldviews and lived experiences. Overall, the research findings underscore the significance of folk culture in shaping the semantic and cultural atmosphere of the novel *Khaneh-ye Edrisiha* (The House of the Edrisis), as well as its role in connecting fiction with social beliefs and traditions.

Gholamhoseini, P., Ghanooi, H.R. 92026). An analysis of folk culture elements in the narrative fragments of the novel *The House of the Edrisis* by Ghazaleh Alizadeh. *Sociology of Culture and Art*, 8 (4), 1-15.

Corresponding author: Parvin Gholamhoseini**Address:** Department of Persian Language and Literature, Shahrekord University,**Email:** bbahar697@yahoo.com

Extended Abstract

1- Introduction

Folklore constitutes an essential component of a society's cultural heritage and collective experience. It encompasses the beliefs, customs, traditional knowledge, oral expressions, proverbs, idioms, superstitions, and interpretive practices through which individuals understand their surroundings and communicate culturally transmitted meanings. These elements are not merely remnants of the past; they remain active in everyday life, shaping people's perceptions, social relationships, behavioral patterns, and interpretations of ordinary and extraordinary events. As a result, folklore provides a valuable framework for examining the relationship between literature and the cultural environments in which literary works are produced and represented. Literary narratives frequently incorporate elements of folk culture to construct recognizable social settings, develop characters, convey collective attitudes, and reproduce the linguistic characteristics of particular communities. Folklore can also function as a means of revealing the assumptions and values underlying characters' decisions and reactions. Traditional beliefs, for example, may indicate how individuals respond to uncertainty, illness, dreams, animals, and events that appear to exceed ordinary human understanding. Similarly, colloquial expressions, proverbs, and idioms can communicate culturally established judgments and social expectations in a concise and recognizable form. Their presence in a literary text therefore contributes not only to linguistic variety but also to the representation of a community's cultural consciousness.

Ghazaleh Alizadeh's novel *The House of the Edrisis* provides an appropriate literary context for investigating these relationships. Through its representation of characters, interpersonal relations, and a culturally situated narrative environment, the novel offers opportunities to examine the ways in which popular beliefs and everyday linguistic practices enter literary discourse. The study of folklore in this work makes it possible to identify recurring cultural references and consider their contribution to the representation of characters and the social world of the narrative. Although folklore has been examined from various perspectives in literary and cultural studies, a systematic classification of its diverse manifestations within a particular novel can clarify how different categories of folk culture operate together. The present study therefore approaches folklore as a set of related cultural and linguistic phenomena rather than as a collection of isolated expressions. It investigates both the presence of these elements and their potential functions within the narrative.

2- Methods

This research adopts a qualitative content analysis approach within a descriptive-analytical framework. The principal source of data is the text of *The House of the Edrisis*. Relevant passages and expressions are identified through close reading and are examined in relation to their cultural and linguistic characteristics. The extracted material is subsequently classified according to the folklore categories established for the study. Qualitative content analysis is appropriate for this purpose because folklore elements often derive their significance from context, usage, and culturally shared associations. Their interpretation may depend on the circumstances in which a belief is expressed, the speaker's perspective, the relationship between characters, or the conventional meaning of a particular expression. Consequently, the analysis considers not only the explicit content of each example but also its function within the surrounding narrative.

The classification employed in this research comprises seven principal categories: superstitious beliefs; folk medical beliefs; beliefs concerning animals; dreams and dream interpretation; colloquial words and expressions; proverbs; and idiomatic expressions. Within the category of superstitious beliefs, the study distinguishes suggestive, projective, and substitutive forms. Idiomatic expressions are also classified according to their semantic and functional associations with a person, an attribute, an action, or a source. These subdivisions provide a more detailed basis for examining the variety of folklore represented in the novel. The analytical procedure involves identifying relevant textual instances, assigning them to appropriate categories, examining their contextual meanings, and interpreting their contribution to the cultural and narrative dimensions of the work. The study is qualitative and interpretive; its purpose is to establish a structured understanding of the identified folklore elements rather than to make statistical claims about their frequency or distribution.

3- Findings

The findings indicate that folklore in *The House of the Edrisis* is manifested through a variety of interconnected cultural and linguistic forms. These forms encompass traditional explanations of events, popular understandings of health and the natural world, interpretations of dreams, and conventional expressions used in everyday communication. Taken together, they provide insight into the cultural assumptions and familiar modes of expression represented in the novel.

The first category consists of **superstitious beliefs**, which reflect interpretations of events and

An analysis of folk culture elements in the narrative fragments of the novel *The House of the Edrisis* by Ghazaleh Alizadeh

circumstances grounded in culturally transmitted assumptions rather than exclusively in rational or empirical explanations. The study distinguishes three forms of superstition: suggestive, projective, and substitutive beliefs. This classification makes it possible to consider different ways in which traditional beliefs organize perceptions of events and influence the interpretation of experience. Such beliefs may reveal how uncertainty is managed, how meaning is attributed to apparently significant occurrences, and how culturally established explanations become part of the characters' understanding of their world. Their literary relevance lies in their capacity to expose the assumptions through which individuals interpret circumstances and respond to the unknown.

The second category comprises **folk medical beliefs**. Traditional understandings of illness, health, treatment, and bodily experience form an important part of popular knowledge. Unlike formal medical systems, folk medicine is often associated with inherited experience, communal practices, and explanations transmitted through everyday interaction. Its representation in literature can reveal how health-related knowledge is embedded in social life and how people understand illness through culturally familiar concepts. In the context of the novel, this category provides a means of examining the relationship between traditional knowledge and the everyday experiences of the characters. It also illustrates how popular beliefs may operate as part of a wider cultural framework rather than as isolated opinions.

The third category concerns **beliefs about animals**. Animals have occupied significant positions in popular traditions, where they may be associated with particular meanings, predictions, qualities, or interpretations of human circumstances. Such associations often arise from long-standing interactions between people and their natural environments. In literary texts, animal-related beliefs can therefore reveal cultural assumptions about the nonhuman world and the symbolic meanings attributed to it. Their examination contributes to a broader understanding of how popular culture organizes relationships between human beings, animals, and the surrounding environment.

The fourth category consists of **dreams and dream interpretation**. Dreams have traditionally been regarded in many cultural contexts as experiences that may possess meanings beyond their immediate psychological content. They can be interpreted as signs, warnings, predictions, or symbolic representations of personal and collective concerns.

The inclusion of dream-related beliefs in a literary narrative can reveal the interpretive frameworks through which characters attempt to understand uncertain situations. It may also indicate the continuing influence of inherited cultural knowledge on their perceptions. From this perspective, dreams and their interpretations constitute an important point of intersection between individual experience and collective belief.

The fifth category encompasses **colloquial words and expressions**. Everyday language is one of the most direct means through which popular culture becomes visible in literature. Colloquial vocabulary and familiar expressions can distinguish speakers, convey informal relationships, and establish a sense of cultural and social immediacy. Their use may also preserve linguistic patterns that are closely associated with ordinary communication rather than formal or literary registers. In *The House of the Edrisis*, the examination of colloquial language helps clarify how popular speech contributes to the texture of the narrative and supports the representation of everyday cultural experience. Such expressions should therefore be understood as meaningful components of the novel's linguistic and cultural construction.

The sixth category includes **proverbs**. Proverbs condense shared experience and socially transmitted judgments into concise, conventional statements. Their meanings often depend on collective recognition, making them effective vehicles for communicating advice, criticism, evaluation, or assumptions about human behavior. When employed in narrative discourse, proverbs can connect individual speech to broader cultural traditions. They may express a speaker's attitude, reinforce a familiar judgment, or invoke a body of inherited wisdom without requiring an extended explanation. Their presence in the novel illustrates how established forms of popular expression can convey cultural meanings within ordinary interactions.

The seventh category comprises **idiomatic expressions**, which are examined according to their associations with a person, an attribute, an action, or a source. Idioms frequently convey meanings that cannot be fully understood through the literal interpretation of their individual words. Instead, their significance depends on conventional usage and shared cultural knowledge. They can describe personal characteristics, evaluate behavior, communicate emotional responses, or refer indirectly to particular situations. Their classification according to semantic and functional associations makes it possible to examine the

Gholamhoseini, P., Ghanooni, H.R. 92026). An analysis of folk culture elements in the narrative fragments of the novel *The House of the Edrisis* by Ghazaleh Alizadeh. *Sociology of Culture and Art*, 8 (4), 1-15.

An analysis of folk culture elements in the narrative fragments of the novel *The House of the Edrisis* by Ghazaleh Alizadeh

different ways in which figurative language participates in the representation of experience. Like proverbs and colloquial expressions, idioms demonstrate that folklore is embedded not only in explicit beliefs but also in the language through which people describe and interpret everyday life. Considered collectively, these seven categories demonstrate the breadth of folklore as represented in the novel. Superstitions, folk medical beliefs, animal-related beliefs, and dream interpretations primarily provide access to traditional explanations of experience and the assumptions through which events are understood. Colloquial expressions, proverbs, and idioms, meanwhile, reveal how popular culture is preserved and communicated through language. The distinction is analytical rather than absolute, since beliefs and linguistic practices may overlap in their cultural functions. Both groups contribute to the representation of a socially situated world in which inherited knowledge and familiar expressions shape communication and interpretation.

An important implication of these findings is that folklore should not be reduced to decorative detail or treated merely as evidence of linguistic informality. Its literary significance also lies in its relationship to characterization, social interaction, and cultural representation. Beliefs may reveal the conceptual frameworks through which characters interpret events, while popular expressions can convey attitudes and judgments efficiently. Together, these elements help establish a recognizable cultural environment and connect the narrative to the practices and traditions of everyday life.

4- Discussion & Conclusion

This study examined the components of folklore in Ghazaleh Alizadeh's *the House of the Edrisis* through qualitative content analysis. The findings identify seven principal categories: superstitious beliefs, folk medical beliefs, beliefs about animals, dreams and dream interpretation, colloquial words and expressions, proverbs, and idiomatic expressions. The internal classifications of superstitions and idioms further demonstrate the diversity of the cultural and linguistic material that can be investigated within the novel.

The analysis suggests that these elements contribute to the novel's cultural and linguistic dimensions by

representing popular beliefs, preserving familiar forms of expression, and illuminating aspects of the characters' social and experiential worlds. Their significance emerges from the interaction between traditional knowledge, everyday language, and narrative context. Folklore thus offers a productive framework for examining how literary fiction represents collective cultural experience and incorporates inherited beliefs and expressions into an individual artistic work.

The study also highlights the value of systematic classification in literary folklore research. By distinguishing among different forms of belief and popular expression, researchers can develop a more precise understanding of the ways in which folklore operates within narrative discourse. At the same time, the findings should be understood in relation to the qualitative and text-based scope of the research. They establish an interpretive account of the categories identified in the novel rather than a quantitative measurement of their prevalence or a claim that every example serves an identical function.

In conclusion, the examination of folklore in *The House of the Edrisis* demonstrates the usefulness of cultural and linguistic analysis for understanding the relationship between literary representation and popular tradition. The novel provides a context in which beliefs, everyday expressions, proverbs, and idioms can be studied as interconnected aspects of cultural experience. Further comparative research could investigate the representation of similar folklore categories in other works of contemporary Persian fiction and explore how their narrative functions vary across authors, periods, and social settings.

5- Funding

There is no funding support.

6- Authors' Contributions

The authors declared equal participation in writing the article.

7- Conflict of Interests

This research does not conflict with personal or organizational interests.

مقاله پژوهشی

تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادریسی‌ها» اثر غزاله علیزاده

پروین غلامحسینی^۱، حمید رضا قانونی^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری و پژوهشگر پسادکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران

۲. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

<https://doi.org/10.22034/scart.2026.141093.1503>

چکیده

فرهنگ عامه به‌عنوان بخشی از میراث فرهنگی و اجتماعی جوامع، بازتاب‌دهندهٔ باورها، ارزش‌ها، تجربه‌ها و شیوهٔ زندگی مردم است و حضور آن در آثار ادبی می‌تواند به بازنمایی فضای فرهنگی و اجتماعی جامعه و شخصیت‌پردازی باورپذیرتر بینجامد. رمان *خانه ادریسی‌ها* اثر غزاله علیزاده، با ترسیم مناسبات اجتماعی و فرهنگی و بازتاب باورها و رفتارهای رایج در زندگی مردم، ظرفیت مناسبی برای بررسی عناصر فرهنگ عامه دارد. پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های فرهنگ عامه در این رمان و تبیین چگونگی بازتاب آن‌ها در متن داستان انجام شده است. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی است. داده‌های پژوهش از طریق مطالعهٔ متن رمان، استخراج نمونه‌های مرتبط با فرهنگ عامه و طبقه‌بندی آن‌ها بر اساس مؤلفه‌های مشخص گردآوری و تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که عناصر فرهنگ عامه در این اثر در قالب هفت گروه اصلی قابل بررسی‌اند: باورهای خرافی، شامل باورهای اشاری، فرافکنانه و جانشین‌ساز؛ باورهای مربوط به طب عامیانه؛ باورهای مرتبط با حیوانات؛ خواب و تعبیر خواب؛ واژگان و تعبیرهای عامیانه؛ ضرب‌المثل‌ها؛ و کنایه‌ها. کنایه‌ها نیز بر اساس کاربرد به کنایه‌های مربوط به شخص، صفت، عمل و منشأ تقسیم می‌شوند. بررسی این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که عناصر فرهنگ عامه صرفاً نقش آرایه‌ای یا زبانی ندارند، بلکه در بازنمایی ذهنیت شخصیت‌ها، انتقال باورهای جمعی، بازآفرینی فضای فرهنگی و اجتماعی و تقویت جنبهٔ واقع‌گرایانهٔ روایت نیز مؤثرند. همچنین، کاربرد واژگان و تعبیرهای عامیانه، ضرب‌المثل‌ها و کنایه‌ها به زبان داستان رنگ‌وبوی مردمی می‌بخشد و باورهای خرافی و عامیانه، لایه‌هایی از جهان‌بینی و تجربهٔ زیستهٔ شخصیت‌ها را آشکار می‌سازند. در مجموع، یافته‌های پژوهش بر اهمیت فرهنگ عامه در شکل‌گیری فضای معنایی و فرهنگی رمان *خانه ادریسی‌ها* و نقش آن در پیوند ادبیات داستانی با باورها و سنت‌های اجتماعی تأکید دارد.

تاریخ دریافت: ۲۵ فروردین ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۲۲ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ انتشار: ۱ دی ۱۴۰۵

واژه‌های کلیدی: فرهنگ عامیانه، خرافات،

رمان، علیزاده، خانه ادریسی‌ها

استناد: غلامحسینی، پروین؛ قانونی، حمید رضا (۱۴۰۵). تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادریسی‌ها» اثر غزاله علیزاده. *جامعه‌شناسی*

فرهنگ و هنر، ۸ (۴)، ۱-۱۵.

* نویسنده مسئول: پروین غلامحسینی

نشانی: گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهرکرد

پست الکترونیکی: bbahar697@yahoo.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

ادبیات عامه‌پسند بخش مهمی از فرهنگ هر ملت است. این نوع ادبیات که نقطه‌مقابل ادب رسمی قرار می‌گیرد، یکی از مجاری اصلی شناخت ویژگی‌های اخلاقی، روانی، اجتماعی و سیاسی هر ملت است. این ژانر عامه‌پسند از متن زندگی روزمره توده‌های مردم سرچشمه می‌گیرد و با واقعیت‌های انضمامی حیات اجتماعی و فرهنگی مردم پیوند دارد. فراتر از ادبیات عامه‌پسند، خود کلیت فرهنگ عامه برساننده بخشی اساسی از هویت فرهنگی هر ملت است و مولفه‌هایی کلیدی همچون باورها، آداب و رسوم، سنت‌ها، ضرب‌المثل‌ها، قصه‌ها، آیین‌ها، شیوه‌های زندگی و تجربه‌های جمعی مردم را دربرمی‌گیرد. کلیت این فرهنگ به‌شکلی تاریخی در متون ادبی و آفریده‌های هنری نمود می‌یابد و به‌مثابه میانجی‌ای برای بازنمایی واقعیت‌های اجتماعی، شناخت ذهنیت جمعی و تبیین مناسبات فرهنگی به کار گرفته می‌شود. از این زاویه، ادبیات داستانی، به‌ویژه رمان، ظرفیت خارق‌العاده‌ای برای بازآفرینی عناصر فرهنگ عامه دارد، چرا که نویسنده از طریق شخصیت‌پردازی، فضاسازی، گفت‌وگوها و روایت‌های فرعی می‌تواند لایه‌های گوناگون زندگی اجتماعی و فرهنگی یک دوره تاریخی را به تصویر بکشد. لذا مطالعه فرهنگ عامه به‌میانجی متون ادبی به‌وضوح امکان مطالعه پیوند میان ادبیات، حافظه جمعی و تحولات اجتماعی را فراهم می‌سازد.

رمان *خانه/ادیسی‌ها* اثر غزاله علیزاده، از آثار برجسته ادبیات داستانی معاصر ایران است که با ترسیم فضای خانه‌ای قدیمی و بازنمایی زندگی شخصیت‌های گوناگون، زمینه مناسبی برای بررسی روابط اجتماعی، تقابل ارزش‌ها و دگرگونی‌های فرهنگی فراهم می‌آورد. در این رمان، خانه و ساکنان آن را می‌توان بستری برای مطالعه مواجهه سنت و تجدد، مناسبات قدرت، تفاوت‌های طبقاتی و تغییر در شیوه‌های زندگی دانست. در چنین بستری، پاره‌روایت‌ها اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کنند، زیرا روایت‌های فرعی و خرده‌روایت‌های مرتبط با شخصیت‌ها و تجربه‌های آنان می‌توانند ابعاد متنوعی از زندگی روزمره، باورهای رایج و الگوهای رفتاری جامعه را آشکار سازند. بررسی این پاره‌روایت‌ها از منظر فرهنگ عامه، امکان توجه به جزئیاتی را فراهم می‌کند که ممکن است در خوانش‌های کلی و مبتنی بر پیرنگ اصلی کمتر مورد توجه قرار گیرند.

مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که مؤلفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» چگونه بازنمایی شده‌اند و این مؤلفه‌ها چه نقشی در شکل‌گیری فضای فرهنگی و اجتماعی اثر ایفا می‌کنند. همچنین، این پژوهش در پی آن است که مشخص کند عناصر فرهنگ عامه، از جمله باورها و نگرش‌های رایج، آداب و رسوم، سنت‌های اجتماعی، شیوه‌های گفتار و رفتار، روابط خانوادگی و بین‌نسلی و دیگر نمودهای زندگی روزمره، تا چه اندازه در پاره‌روایت‌های رمان حضور دارند و چگونه با تجربه زیسته شخصیت‌ها و تحولات اجتماعی بازنمایی شده در اثر ارتباط برقرار می‌کنند. در این مسیر، توجه به تفاوت میان مؤلفه‌های فرهنگ عامه و کارکرد روایی آن‌ها ضروری است؛ زیرا حضور یک عنصر فرهنگی در متن به‌تنهایی اهمیت آن را مشخص نمی‌کند، بلکه چگونگی استفاده نویسنده از آن عنصر در پیشبرد روایت، شخصیت‌پردازی و بازنمایی مناسبات اجتماعی نیز اهمیت دارد. بر این اساس، پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر خوانش دقیق متن رمان، می‌کوشد مؤلفه‌های فرهنگ عامه را در پاره‌روایت‌های *خانه/ادیسی‌ها* شناسایی، طبقه‌بندی و تحلیل کند. اهمیت این بررسی در آن است که از یک‌سو، به شناخت لایه‌های فرهنگی و اجتماعی کمتر بررسی‌شده رمان کمک می‌کند و از سوی دیگر، نشان می‌دهد که چگونه عناصر فرهنگ عامه می‌توانند در پیوند با ساختار روایی و جهان معنایی اثر، به بازنمایی هویت جمعی، تعارض‌های فرهنگی و دگرگونی‌های اجتماعی یاری رسانند. از این رهگذر، مطالعه حاضر می‌تواند زمینه‌ای برای فهم دقیق‌تر شیوه بازآفرینی فرهنگ مردم در ادبیات داستانی معاصر ایران و تبیین جایگاه آن در جهان روایی غزاله علیزاده فراهم آورد. همچنین خرافات، باورها و عقاید عامیانه، به‌مثابه بخشی از فرهنگ عامه، بازنمود و کاربرد ویژه‌ای در ادبیات عامه‌پسند دارند و با فهم شیوه‌های بازنمایی و روایت آن‌ها در متون و آفریده‌های ادبی می‌توان به شناخت ژرف‌تری از کلیت هویت فرهنگی و تاریخ فرهنگی یک جامعه دست یافت. این پژوهش بر آن است تا به تحلیل نقش پاره‌هایی از فرهنگ عامه و خرافات در رمان *خانه/ادیسی‌ها* بپردازد، تا بدین وسیله ضمن توضیح و تبیین برخی مباحث مرتبط با ادبیات عامیانه آثار این نویسنده، اندکی نیز بر دایره تحقیقات ادبی بیفزاید. از آنجا که تاکنون چنین پژوهشی در این زمینه انجام نشده است، بنابراین فقدان چنین تحقیقی، لزوم طرح چنین موضوعی را تأیید می‌کند.

۲- پیشینه پژوهش

۱-۲: پیشینه تجربی

مطالعه پیشینه تجربی این موضوع نشان می‌دهد که بخشی از پژوهش‌های پیشین مستقیماً به ساختار روایی و عناصر معنایی این رمان پرداخته‌اند و بخشی دیگر، آثار داستانی غزاله علیزاده را از منظر اجتماعی، واقع‌گرایی و عناصر داستانی بررسی کرده‌اند. این مطالعات، با وجود تفاوت در اهداف و رویکردها، می‌توانند زمینه نظری و تحلیلی مناسبی برای پژوهش حاضر فراهم کنند. با این حال، باید میان پژوهش‌هایی که مستقیماً فرهنگ عامه را بررسی کرده‌اند و آثاری که صرفاً از جنبه‌های مرتبط با آن به تحلیل رمان پرداخته‌اند، تمایز قائل شد.

غلامحسینی، پروین؛ قانونی، حمید رضا (۱۴۰۵). تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» اثر غزاله علیزاده. *جامعه‌شناسی فرهنگ و*

هنر، ۸ (۴)، ۱-۱۵.

ناطق‌پور، مودنی و مالمیر (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تطبیق روایتگری در آثار غزاله علیزاده، با تکیه بر رمان‌های خانه ادیسی‌ها و شب‌های تهران» کوشیده‌اند شیوه‌های روایتگری در آثار این نویسنده را با تکیه بر نظریه‌های روایت‌شناختی، به‌ویژه دیدگاه‌های ژرار ژنت، بررسی کنند. محور اصلی این پژوهش، تحلیل مؤلفه‌هایی همچون زمان، وجه یا حالت روایت، صدا و لحن، کانونی‌سازی و انواع روایت است. یافته‌های آنها حاکی از آن است که جابه‌جایی میان زمان حال و گذشته، استفاده از شیوه‌های مختلف روایت و تنوع زاویه دید از ویژگی‌های مهم این آثار هستند. تا آنجا که به مطالعه حاضر مربوط می‌شود، اهمیت کار آنها در آن است که شناخت ساختار روایت و نحوه سازمان‌دهی روایت‌های اصلی و فرعی را امکان‌پذیر می‌کند. از این منظر، بررسی فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌ها نیز می‌تواند با توجه به جایگاه هر روایت، صدای شخصیت‌ها و شیوه بازنمایی تجربه‌های اجتماعی انجام گیرد. البته ذکر این نکته ضرورت دارد که موضوع اصلی پژوهش آنها نه تحلیل مستقیم مؤلفه‌های فرهنگ عامه بلکه روایت‌شناسی است.

در پژوهشی دیگر، با عنوان «تحلیل شکل‌گیری سازه‌های نشانه‌ای و نمادین در داستان خانه ادیسی‌ها نوشته غزاله علیزاده براساس آرای نشانه‌کاوی ژولیا کریستوا»، محمد وحیدنژاد (۱۳۹۹) لایه‌های معنایی رمان را بر اساس دیدگاه‌های ژولیا کریستوا تحلیل کرده است. هدف این پژوهش، بررسی دو ساحت نشانه‌ای و نمادین و نقش آن‌ها در فرایند تولید معنا در متن داستانی است. اهمیت این مطالعه برای پژوهش حاضر در توجه به لایه‌های زیرین معنا و ارتباط میان زبان، ساختار روایت و شکل‌گیری دلالت‌های فرهنگی است. بر این اساس، می‌توان در تحلیل پاره‌روایت‌های خانه ادیسی‌ها به این مسئله پرداخت که آیا عناصر مرتبط با فرهنگ عامه، افزون بر معنای ظاهری خود، در شکل‌گیری تقابل‌های فرهنگی، بازنمایی ارزش‌های اجتماعی یا انتقال نگرش‌های جمعی نیز نقش دارند؟ با این وصف، این پژوهش نیز به‌طور اختصاصی بر فرهنگ عامه تمرکز ندارد و ارتباط آن با پژوهش حاضر بیشتر از جنبه روش تحلیل معنا و نشانه‌هاست.

فرضی و امانی آستمال نیز در مقاله «بازتاب رئالیسم در رمان خانه ادیسی‌ها» آن را از منظر واقع‌گرایی بررسی کرده‌اند. در این کار، عناصر رئالیستی اثر و نحوه بازتاب دیدگاه‌های انتقادی نویسنده مورد توجه قرار گرفته است و تأکید بسیاری بر حضور عناصر واقع‌گرایانه در رمان و تقابل دیدگاه‌های رئالیستی و رمانتیکی شده است. این مطالعه از آن جهت با پژوهش حاضر ارتباط دارد که فرهنگ عامه نیز در بسیاری از آثار داستانی از طریق بازنمایی جزئیات زندگی روزمره، روابط اجتماعی، باورهای رایج و رفتارهای متداول شخصیت‌ها نمود پیدا می‌کند. بنابراین، رویکرد واقع‌گرایانه می‌تواند یکی از زمینه‌ها شناسایی و تفسیر عناصر فرهنگ عامه در رمان باشد. با این همه، نباید یافته‌های مربوط به رئالیسم را مستقیماً معادل یافته‌های مربوط به فرهنگ عامه دانست، زیرا این دو حوزه، با وجود هم‌پوشانی، از نظر مفهومی یکسان نیستند.

چاو، قبادی، بزرگ‌بیگدلی و گرجی (۲۰۱۶). در مقاله «تحلیل مقایسه‌ای دو رمان سمفونی مردگان و خانه ادیسی‌ها، با تأکید بر مضامین اجتماعی» به بررسی تطبیقی مسئله خانواده و تحولات آن در دو رمان پرداخته‌اند. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی، خانواده را به‌عنوان یکی از مضامین مهم اجتماعی در ادبیات داستانی معاصر بررسی می‌کند و بر تأثیر تحولات اجتماعی و فرایند تجدد بر روابط خانوادگی تأکید دارد. ارتباط این مطالعه با پژوهش حاضر در توجه به مناسبات اجتماعی و بازتاب دگرگونی‌های فرهنگی در جهان داستانی خانه ادیسی‌ها است. خانواده، روابط میان نسل‌ها، الگوهای رفتاری و ارزش‌های اجتماعی از جمله حوزه‌هایی هستند که می‌توانند در مطالعه فرهنگ عامه نیز مهم باشند. با این حال، مقاله مذکور فرهنگ عامه را به‌عنوان مقوله‌ای مستقل بررسی نکرده و تمرکز آن بر مضمون اجتماعی خانواده است. مرور پژوهش‌های یادشده حکایت از آن دارد که خانه ادیسی‌ها از منظرهای مختلفی همچون روایت‌شناسی، نشانه‌شناسی، واقع‌گرایی، عناصر داستانی و مضامین اجتماعی بررسی شده است. با این وصف، پژوهشی که به‌طور مشخص مؤلفه‌های فرهنگ عامه را در پاره‌روایت‌های رمان شناسایی، دسته‌بندی و تحلیل کند، یافت نشد. از این رو، خلأ پژوهشی موردنظر را می‌توان در تمرکز بر پیوند میان سه حوزه تعریف کرد: نخست، مؤلفه‌های فرهنگ عامه و نمودهای آن در متن؛ دوم، پاره‌روایت‌ها به‌عنوان بستر بازنمایی تجربه‌های اجتماعی و فرهنگی؛ و سوم، کارکرد این عناصر در شکل‌گیری معنا و جهان‌روایی رمان. پژوهش حاضر می‌تواند با بررسی شواهد مستقیم متن، عناصر فرهنگی را در گروه‌هایی مانند باورها و اعتقادات عامیانه، آداب‌ورسوم، سنت‌های خانوادگی و اجتماعی، زبان و تعبیرهای رایج، شیوه‌های زندگی و ارزش‌های جمعی دسته‌بندی کند. در نتیجه، وجه تمایز این پژوهش نه صرفاً بررسی فرهنگ عامه در یک اثر ادبی، بلکه تحلیل چگونگی حضور و کارکرد آن در پاره‌روایت‌های یک رمان مشخص است.

۲-۲: ملاحظات نظری

- بازنمود فرهنگ عامه در متون ادبی

رمان به‌عنوان یکی از گونه‌های مهم ادبیات داستانی می‌تواند ارزش‌ها، باورها، سلیقه‌ها، الگوهای مصرف فرهنگی، شیوه‌های زندگی و تجربه‌های روزمره گروه‌های مختلف اجتماعی را بازنمایی کند. از این منظر، عناصر فرهنگ عامه‌پسند در متن رمان صرفاً اجزایی تزیینی یا

نشانه‌هایی از زندگی روزمره نیستند، بلکه ممکن است در شکل‌گیری هویت شخصیت‌ها، تولید معنا، بازنمایی مناسبات قدرت و بیان تعارض‌های اجتماعی نقش داشته باشند. فرهنگ عامه معمولاً به مجموعه‌ای از باورها، آیین‌ها، سنت‌ها، قصه‌ها، ضرب‌المثل‌ها و شیوه‌های زندگی اشاره دارد که در بستر تجربه جمعی و انتقال فرهنگی شکل می‌گیرند؛ برای مثال، یک ضرب‌المثل یا آیین محلی از فرهنگ عامه سرچشمه می‌گیرد. ریموند ویلیامز فرهنگ را مفهومی تاریخی می‌داند که در پیوند با شیوه زندگی، تولید معنا و تجربه اجتماعی قابل فهم است. او استدلال می‌کند که واژگانی مانند فرهنگ، جامعه، هنر و عامه در طول تاریخ معانی متفاوتی یافته‌اند و فهم آن‌ها مستلزم توجه به زمینه‌های اجتماعی و تاریخی است (ویلیامز، ۱۹۷۶). همچنین، جان استوری بر آن است که فرهنگ با روابط قدرت، ایدئولوژی، تولید صنعتی فرهنگ و شیوه‌های مصرف و تفسیر مخاطبان پیوند دارد (استوری، ۲۰۱۸). حال نیز بازنمایی را فرایندی می‌داند که طی آن، معنا در زبان و نظام‌های نشانه‌ای تولید و منتقل می‌شود. در این دیدگاه، زبان صرفاً وسیله‌ای برای انعکاس واقعیت بیرونی نیست، بلکه در شکل‌گیری و سازمان‌دهی معنا نقش دارد (حال، ۱۹۹۷). او از سطح بازنمایی بحث می‌کند: بازنمایی متنی، سطح دلالت فرهنگی و سطح ایدئولوژیک. نظریه او به فهم این مسئله کمک می‌کند که فرهنگ عامه در رمان فارسی چگونه به زبان داستان تبدیل می‌شود و چه معنایی از طریق آن ساخته یا بازتولید می‌شوند.

میخائیل باختین، منتقد ادبی روس، از تحلیل عناصری که به سنت‌های مردمی، زبان محاوره، طنز عامیانه، جشن‌ها، آیین‌ها و فرهنگ شفاهی مربوط می‌شوند، در متون ادبی بحث می‌کند. او نشان می‌دهد که فرهنگ عامه گاه ظرفیت آن را دارد در برابر نظم رسمی، سلسله‌مراتب اجتماعی و جدیت اقتدارگرایانه مقاومت کند (باختین، ۱۹۸۴). او با ابداع مقول کارناوال درصدد ایضاح این مسئله است که چگونه در فضای فرهنگی، سلسله‌مراتب رسمی ممکن است موقتاً وارونه شود و زبان طنز، هجو، تقلید و خنده امکان بیان دیدگاه‌هایی متفاوت از گفتمان رسمی را فراهم آورد. رویکرد باختین به‌ویژه در تحلیل رمان‌هایی سودمند است که در آن‌ها فرهنگ شفاهی، طنز مردمی، زبان غیررسمی و آیین‌های جمعی در شکل‌گیری روابط شخصیت‌ها یا سازمان‌دهی معنا نقش دارند. در کل، عناصر فرهنگ عامه در رمان نه اجزایی منفصل از ساختار داستان، بلکه نشانه‌هایی فرهنگی‌اند که معنای آن‌ها در ارتباط با بافت روایت، موقعیت اجتماعی شخصیت‌ها و مناسبات قدرت شکل می‌گیرد. بنابراین، تحلیل این عناصر باید هم حضور و شکل بازنمایی آن‌ها را مشخص کند و هم کارکردشان را در تولید معنا، ساخت هویت و بازتاب یا نقد ارزش‌های اجتماعی توضیح دهد.

- تولد ادبیات عامیانه در فرهنگ نوشتاری

ادبیات عامیانه تا حدود یک قرن پیش به صورت مکتوب در نیامده بود و این روند در دوره رواج مکتب رمانتیک آغاز شد. نخستین کسانی که در اروپا به ضبط ادب عامه پرداختند، برادران گریمر زبان‌شناسان آلمانی بودند. آن‌ها معتقد بودند که در ادبیات عامیانه روح، تفکر و خصوصیات یک ملت نهفته است. هم‌چنین پژوهشگر فولکلوریست روسی ولادیمیر پراپ و هکتور منرو چادویک و نوراکرشا چادویک از دیگر کسانی بودند که در این زمینه آثار ارزشمندی به جا گذاشته‌اند. در ایران، نمونه‌هایی از توجه به ادب عامه را می‌توان در گذشته ادبیات فارسی مثلاً نمونه‌هایی از آیین‌ها در آثار الباقیه ابوریحان و تاریخ طبری، بازی‌ها و رقص‌ها در مروج الذهب مسعودی و شفای ابو علی سینا، مناسک آیینی و فرقه‌ای در آثار امام محمد غزالی، دیوان البسه نظام‌الدین محمود قاری (متوفی ۸۶۶ق)، دیوان کنز الاشتهاء، عقاید النساء یا کلثوم ننه منسوب به آقا جمال خوانساری نیز دید (حیدری، ۱۳۹۱: ۲). مطالعه در مورد ادبیات عامیانه فارسی در ایران نخستین بار توسط غربی‌ها آغاز شد. عواملی چون کنجکاوی جهان‌گردان غربی در قرن هفده، منافع انگلیس در هندوستان، کاربرد زبان فارسی در هندوستان (به عنوان زبان میانجی و زبان روشنفکران) و منافع استراتژیک روسیه در تقویت مطالعات ایرانی باعث تقویت مطالعات بر زبان فارسی گشت که با اوستاشناسی شروع شد. در همین حال گردآوری داستان‌ها و ادب عامه توسط دانشمندانی چون ژوکوفسکی ایران‌شناس روسی، کریستنسن سن مستشرق دانمارکی و هانری ماسه دانشمند فرانسوی آغاز گشت (همان: ۵).

- کارکردهای ادبیات عامیانه

انتقال احساسات و عواطف انسان‌ها در بین ملل؛ پاسداری از ارزش‌ها و میراث ملی ملت‌ها؛ بیان درد و رنج ملل و آشکار کردن صحنه‌های جنایت شاهان و ستمگران در طول تاریخ علیه ملل مستضعف؛ ارج نهادن به دلاوری‌های پهلوانان و دلیرمردان در مبارزه با ظالمان؛ تلاش برای برقراری ارتباط صمیمانه بین انسان با هموعان خود و انسان با پدیده‌ها و موجودات دیگر و در نهایت تقویت بنیه‌های زندگی اجتماعی و ایجاد تفاهم در میان آحاد بشری؛ توصیف زیبایی‌های هنری و حکمی؛ تولید فرهنگی بر اساس ذهنیت‌ها و ارزش‌های پایدار تاریخی در میان جوامع بشری؛ بیان مشکلات و گرفتاری‌های ملت‌ها در دوره‌های مختلف؛ آشنایی با تاریخ گذشتگان و بررسی اعتقادات و مراسم دینی و آیین‌های اقوام؛ به تصویر کشیدن حکمت‌های توده و آداب و رسوم آن‌ها (بختیاری، ۱۳۹۲: ۵).

- گونه‌های مختلف ادبیات عامیانه در ایران

ادبیات عامیانه ایران پیشینه‌ای سه هزار ساله دارد. یعنی از زمانی که برخی متون زرتشتی، سخن از حماسه‌ها و پهلوانی‌ها گفتند. سنت حماسه در ایران بخش بزرگی از ادبیات عامیانه ایران را در بر می‌گیرد. فردوسی برخی از همین پهلوانی‌ها را که در طول تاریخ در سینه‌ها از آنان یاد می‌شد، گردآوری کرده و در قالب نظم درآورد. ادبیات ایران آمیزه‌ای از حماسه و آداب و رسوم ملّتی است که از دیرباز به داشتن فرهنگ و تمدن مشهور بودند. ادبیات شفاهی و فولکلور ایران را می‌توان در چند دسته شعر، قصّه‌ها، افسانه‌ها و حماسه، آیین‌های نمایشی و ادب فولکلور رمانتیک یا غنایی و... بررسی کرد.

فهلویات: اشعار عامیانه به گویش‌های محلی فهلویات یا فهلویات از مهم‌ترین گونه‌های ادبیات عامیانه فارسی است. گاه آن قدر معروف شده که در ردیف آثار ملی مانند: حیدر بابایه سلام، دوبیتی‌های باباطاهر و ترانه‌های فایز دشتستانی قرار گرفته‌اند. محتوای فهلویات معمولاً داستان‌های عشقی، طلب وصال و گله از هجران یار است.

چیستان: بسیاری از این چیستان‌ها که بیشتر برای سرگرمی به کار می‌رفتند منظوم هستند. به آن‌ها فال گوشک هم می‌گویند.

ضرب‌المثل: در پس هر کدام از این ضرب‌المثل‌ها حکایتی نهفته که معانی عمیق و گسترده‌ای را به آن‌ها می‌دهد. نخستین بار یکی از ادبای قرن یازدهم به نام محمد علی حبله رودی، ضرب‌المثل‌های فارسی را در کتابی به نام مجمع‌الامثال گردآورد و بعد مجموعه‌ای دیگر به نام جامع‌التمثیل یا مجمع‌التمثیل ارائه نمود (حیدری، ۱۳۹۱: ۵).

لالایی‌ها: نوعی از اشعار فولکلور به شمار می‌روند. لالایی، سینه به سینه از مادر به فرزند انتقال داده می‌شود و شعرها و ترانه‌هایی که در لالایی خوانده می‌شود، عموماً ریشه در افسانه‌ها و آداب و رسوم مردم دارد.

ادب غنایی: نوع دیگر ادبیات شفاهی است. نام شخصیت‌هایی چون فرهاد و شیرین، بیژن و منیژه، لیلی و مجنون، ویس و رامین و... پیش از آن که به صورت مکتوب در ادب منثور درآیند به شکل شفاهی در زبان مردم جاری بودند (بختیاری، ۱۳۹۲: ۴).

تعزیه‌نامه‌ها: بخشی قابل توجه از اشعار عامیانه قرون اخیر است که با آهنگی خاص در مراسم تعزیه همراه نمایش خوانده می‌شود. گذشته از تعزیه‌نامه‌ها برخی از اشعار عامیانه در مجالس ترجیم و مراسم سوگواری خوانده می‌شود. برخی از اشعار عامیانه مذهبی اشعاری است که قلندران و درویشان دوره‌گرد در کوچه و بازار در منقبت امام علی (ع) و اهل بیت به پیروی از سنت مناقب‌خوانان قرن‌های پنجم و ششم ق. می‌خوانند (افشاری، ۱۳۹۱: ۴).

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی انجام می‌شود. تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های پژوهش در حوزه علوم انسانی و مطالعات ادبی است که با هدف شناسایی، توصیف، طبقه‌بندی و تفسیر معانی و مفاهیم موجود در متون به کار می‌رود. در این روش، پژوهشگر با مطالعه دقیق متن و توجه به مفاهیم آشکار و دلالت‌های ضمنی آن، می‌کوشد الگوهای معنایی، مقوله‌های مفهومی و روابط میان آن‌ها را شناسایی کند. برخلاف رویکردهای کمی که بیشتر بر شمارش و اندازه‌گیری فراوانی عناصر متنی تأکید دارند، تحلیل محتوای کیفی بر فهم عمیق محتوای متن، تفسیر زمینه‌مند داده‌ها و کشف معانی نهفته در آن‌ها متمرکز است.

با توجه به هدف پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کیفی روشی مناسب برای بررسی بازتاب عناصر فرهنگی، اجتماعی و زیستی در جهان داستانی این اثر به شمار می‌رود. در این پژوهش، رمان *خانه ادیسی‌ها* به عنوان منبع اصلی داده‌ها در نظر گرفته می‌شود و فرایند تحلیل با مطالعه دقیق و چندباره متن آغاز می‌گردد. در مرحله نخست، بخش‌هایی از رمان که حاوی نشانه‌ها و جلوه‌های مرتبط با فرهنگ عامه هستند، شناسایی و استخراج می‌شوند. در مرحله بعد، داده‌های گردآوری شده بر اساس معنا و کارکرد فرهنگی آن‌ها کدگذاری و در مقوله‌های متناسب طبقه‌بندی می‌شوند. این مقوله‌ها می‌توانند، متناسب با شواهد موجود در متن، حوزه‌هایی مانند باورها و اعتقادات عامیانه، آداب و رسوم و آیین‌ها، زبان و تعبیرهای عامیانه، سنت‌ها و شیوه‌های زندگی و مناسبات فرهنگی و اجتماعی را شامل شوند. در ادامه، هر مقوله با توجه به شواهد متنی، زمینه وقوع و نقش آن در شکل‌گیری فضای داستانی و بازنمایی جهان فرهنگی رمان تحلیل می‌شود. لازم است مقوله‌های نهایی بر اساس داده‌های واقعی متن تعیین شوند و از تحمیل طبقه‌بندی‌های ازپیش‌تعیین شده بر شواهد ادبی پرهیز شود. در نهایت، یافته‌های حاصل از کدگذاری و طبقه‌بندی داده‌ها در چارچوب پرسش اصلی پژوهش تفسیر می‌شوند تا ضمن شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ عامه در رمان، چگونگی بازتاب و کارکرد آن‌ها در جهان داستانی اثر روشن شود. برای افزایش اعتبار تحلیل، تلاش می‌شود هر تفسیر بر شواهد مشخص و قابل ارجاع از متن رمان استوار باشد و فرایند استخراج داده‌ها، کدگذاری و شکل‌گیری مقوله‌ها به صورت منظم و مستدل انجام گیرد. بدین ترتیب، غلامحسینی، پروین؛ قانونی، حمید رضا (۱۴۰۵). تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» اثر غزاله علیزاده. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۸ (۴)، ۱-۱۵.

تحلیل محتوای کیفی زمینه‌ای روشمند برای مطالعه فرهنگ عامه در *خانه ادیسی‌ها* فراهم می‌آورد و امکان بررسی پیوند میان عناصر فرهنگی و بازنمایی ادبی زندگی و مناسبات اجتماعی را در این اثر مهیا می‌سازد.

۴- تحلیل یافته‌ها

به طور کلی عناصر فولکلوریک به کار رفته در رمان *خانه ادیسی‌ها* را می‌توان به هفت دسته اصلی - خرافات (تلقینی، فرافکنانه و بدلی)، برخی باورهای پزشکی عامیانه، باورهای درباره جانداران، خواب دیدن و تعبیر خواب، واژگان و اصطلاحات محاوره، ضرب‌المثل، کنایه (از موصوف، صفت و مصدر) - تقسیم کرد. در ذیل ابتدا به توضیح و تفسیر هر یک از موارد مذکور پرداخته می‌شود؛ سپس به شواهد و نمونه‌هایی از این رمان اشاره و در نهایت مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

۴-۱: خرافه

خرافه یا خرافات واژه‌ای عربی است که ریشه آن خرف به معنی چیدن میوه است. شاید خریف در زبان عربی که در معنای پاییز است، به مناسبت رسیدن میوه‌ها باشد (پاکدامن، ۱۳۷۸: ۳۴ به نقل از شریلو، ۱۳۹۸: ۴۸). در *برهان قاطع* آمده است خرافه عبارت است از: سخنان پریشان و نامربوط. علامه دهخدا در یادداشت‌های خود آن را موهومات، انیاب اغوال و حدیث دروغ تعریف کرده است. فرهنگ *آکسفورد* نیز خرافه را هر نوع عقیده نامعقول و بی‌اساس تعریف کرده است. «خرافه‌پرستی نیز عبارت است از: پیروی از عقاید باطل و بی‌اساس که با درجه فرهنگ و دانش جامعه‌ای که فرد خرافی متعلق به آن است هیچ تناسبی نداشته باشد» (مولوی گنجه، ۱۳۸۲: ۱). به نقل از کتب لغت و دانش میتولوژی و برخی متون دینی «خرافات عبارت است از اعتقادات بی‌اساس که با عقل و منطق و علم و واقعیت سازگاری نداشته باشد، مثل اعتقاد به نحس بودن سیزده، فال نیک و بد، شوم بودن چهارشنبه برای سفر، جن‌گیری، آیین‌بینی، آل، بختک، اعتقاد به شانس و...» (حاج سید جواد، ۱۳۸۷: ۲۱). براین اساس خرافه باید از نظر زمانی وابسته به دوران بسیار کهن باشد. خرافه تا حد زیادی تابع محیط جغرافیایی یا اقلیمی مناطق زیست انسانی و پیدایش آن نیز ناشی از کیفیت بیش آدمی نسبت به مسائل حیات و رویدادهای متنوع آن‌هاست. در برخی از متون، انواعی برای خرافه در نظر گرفته شده که عمده‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از «خرافه‌های تلقینی، تدافعی، فرافکنانه، ذوقی، تسکینی، تسخیری و خرافه‌های بدلی» (شعربافیان، ۱۳۸۲: ۱۷). امروزه مفهوم خرافه در جامعه در کل منفی است و در بحث آسیب‌های اجتماعی و عوامل بازدارنده رشد و ترقی جامعه از آن سخن به میان می‌آید. موضوع خرافه در رمان *خانه ادیسی‌ها*، بسامد بالایی دارد و طرح آن توسط نویسنده جای بررسی و تأمل دارد.

۴-۱-۱: خرافه تلقینی: منظور از آن خرافه‌های فردی است که افراد برای خود ساخته و به خود تلقین کرده‌اند» (شریلو، ۱۳۹۸: ۴۹). بعضی از معتقدات و آداب و رسوم همگانی مانند: اعتقاد به نظر زدن یا اثر طلسم‌ها در بیشتر دوره‌های تاریخی و در اکثر نقاط جهان وجود داشته و دارد. پاره‌ای از خرافات هم ممکن است مختص یک کشور، منطقه یا دهکده و یا حتی گروه و خانواده‌های خاصی باشد. در طول تاریخ مردم همواره به خرافات، باورها یا انجام شاعر خاص معتقد بودند که هیچ پایه و اساس منطقی و عقلی نداشته است (صدیقی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۸). در رمان *خانه ادیسی‌ها* گاهی برخی از عقاید مختص شخصیت خاصی است و یا به ندرت میان اقشار مختلف جاری و ساری می‌باشد. از جمله مصادیق این نوع خرافه در این رمان «اعتقاد به پا قدم» است که محققان آن را چنین تعریف کرده‌اند: «مردم انجام دادن برخی از حرکات یا قرار گرفتن در برخی از حالات را به فال نیک نمی‌گیرند؛ معمولاً بعد از حضور شخص تازه‌وارد در یک مکان، وقایع خوب را به فال نیک و حوادث بد را به فال بد می‌گیرند و طبق این باور، شخص مورد نظر را خوش‌قدم یا بدقدم می‌خوانند» (صلاحی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۶۳).

- لقا به دیدن یاور آمد، جوشانده‌یی دم کرد و به خورد او داد. مرد در عالم هذیان گفت: «خانم رخیلا را بالا سرم بیاورید! قدمش خوب است» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۲۰۵).

- قهرمان شوکت پشت یقه یاور را گرفت؛ او را کشاند. پاهای پیرمرد بر خواب قالی می‌سرید «دست از سرم بردارید! از کی تا حالا چرک پا، آب متبرک شده؟» (همان، ۵۰۵)

- خانم ادیسی و یاور به هم نگاه کردند. بانوی پیر شانه‌یی بالا انداخت، روی ورق‌های کهنه خم شد: «سرباز دل! یاور! علامت خوبی‌ست. شاید نامه‌یی بیاید از کی؟ خدا می‌داند (همان، ۱۸).

- خوشه یاس بنفشی روی شانه زن افتاد، رکسانا برداشت و بوید، گل را رو به وهاب پرت کرد: «بگیر! به نشان آشتی» (همان، ۲۰۳). در مثال زیر، ترکان (یکی از شخصیت‌های رمان) به شکلی برای سحر و پیشگویی آینده از «گاه» استفاده می‌کند. «زمانی مردم معتقد بودند که گاه وسیله‌ای برای جادوی آدم‌هاست و تملک گاه متعلق به یک نفر، اسباب مورد نیاز جادوگران و شیاطین را برای انجام سحر و غلامحسینی، پروین؛ قانونی، حمید رضا (۱۴۰۵). تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» اثر غزاله علیزاده. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۸ (۴)، ۱-۱۵.

جادو فراهم می‌آورد. برخی نژادهای دوران باستان مثل اهالی آشور و فارسی چنان اهمیتی برای کاه قائل بودند که حتی «راه شیری» را نیز کهکشان یا (کاه‌کشان) نام دادند. اهل خرافه در آلمان معتقدند اگر کسی ضمن جارو کردن اتاق، کاهی پیدا کند علامت آمدن میهمان است و اگر به دو عدد کاه برخورد کند که به شکل صلیب رو به قرار گرفته باشند، علامت رویدادی «بد» خواهد بود (حجاران، ۱۳۷۱: ۳۲۵).
- ترکان از کود باغچه کاهی برداشت و با آب دهان خیس کرد، روی پلک چسباند: «می‌پرد، شگون ندارد!» (همان: ۲۹۹).

۴-۱-۲. خرافه فرافکنانه: «در این نوع خرافه، پذیرنده در پی مقصّر ساختگی است» (شریلو، ۱۳۹۸: ۴۹). در رمان *خانه ادیسی‌ها* نیز گاهی جغد و کلاغ سیاه دلیل عقب‌ماندگی و بدبختی انسان‌ها شمرده می‌شوند. «در سراسر جهان، کلاغ را به دیده عامل مرگ و بدبختی نگریسته شده است. بسیاری از مردم این پرنده را با «جادو و جنبل» مرتبط می‌دانند و معتقدند که می‌تواند از آینده خبر دهد و لذا در بسیاری از دواها و معجون‌های پیشگویی، گوشت کلاغ یکی از مواد اصلی آن را تشکیل می‌دهد. بنا بر خرافه، اگر کلاغی به طور دائم در اطراف خانه‌ای پرواز کند و قارقار سر دهد علامت آن است که کسی در آنجا می‌میرد و اگر ببینید کلاغی تنها در جایی نشسته، علامت بدبختی است» (حجاران، ۱۳۷۱: ۳۳۶). در ایران و در مثالی که در زیر آمده است، دیدن یک کلاغ را بدیمن و دو کلاغ را خوش یمن می‌دانند. شنیدن صدای کلاغ خبر از تنهایی و اندوه می‌دهد و همچنین نشانه آن است که پشت سر بیننده خواب بدگوئی می‌کنند. می‌گویند «پیشگوترین» پرنده کلاغ سیاه است که از بدبختی‌های عمومی و خصوصی خبر دارد؛ به طور کلی در سطح وسیعی از جهان، اهل خرافه این پرنده را شوم می‌دانند (همان: ۳۳۷-۳۳۸).

- «شب در اتاق خدمتکارها نزدیک دریچه می‌خوابید تا به ماه نگاه کند؛ ابر اگر ماه را می‌پوشاند، برای پسر بزرگ‌تر نگران می‌شد، تا سپیده‌دم در رختخواب می‌نشست. دیدن کلاغ سیاه را به فال بد می‌گرفت» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۴۷۴).

همچنین گل نیلوفر و عطر آن دلیل نفرین، مرگ و پیری قرار گرفته است که هیچ‌گاه ریشه‌اش منقطع نخواهد شد:

- زن روی سینه دست گذاشت، نفس عمیقی کشید: «عطر نیلوفر! این نفرین، مرگ و پیری را از خانه‌ام دور کرده.»
«نیلوفرها را خشک کنید»

«امکان ندارد. ریشه‌ها زمین را گرفته. هر ساقه‌یی را قطع کنی ساقه دیگری می‌روید» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۵۳۳).

«قرن‌هاست که بشر همچنان شهاب را علامت بدبختی می‌داند و گهگاه این امر هم بدون دلیلی روشن و متقن به وقوع پیوسته است» (حجاران، ۱۳۷۱: ۲۶۷). تقریباً در سراسر جهان، اهل خرافه شهاب ثاقب را نشانه شانس می‌دانند و معتقدند اگر پیش از ناپدید شدن آن آرزویی کرده باشند برآورده خواهد شد. بسیاری هستند که معتقدند هر ستاره در آسمان روح یک انسان است و شهاب ثاقب به طرف زمین می‌آید تا به کسانی که تازه متولد می‌شوند، روح بدهد (همان).

- «با فرود هر شهاب آهی می‌کشید، می‌گفت نشانه مرگ آدمی است. شب احتضار پدر هم در آسمان شهابی بلند دیده بود. پس از مرگ مرد، سه روز پشت هم گریه کرد» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۴۵۶).

- «در استوا گاهی آب چشمه‌ها تا ذره آخر بخار می‌شد. برگ‌های سدر و خیزران، خرمن گل‌های بغدادی، ثعلب و بوستان‌افروز، پشت مه گرم می‌رفت. زمین می‌لرزید، عین سماور جوشان چوب‌ها ترک می‌خوردند، چشمه‌ها غلغل می‌کردند، اهل قبیله طبل می‌زدند، نیم برهنه می‌رقصیدند، تا بخار فروکش می‌کرد» (همان: ۲۹۱).

گاهی افراد برای دفع پاره‌ای از اتفاقات- مانند بخار شدن آب چشمه‌ها و ترک خوردن چوب‌ها از شدت گرما و بی‌آبی- کنش‌هایی همچون طبل زدن انجام می‌دهند که این نگرش از خرافات و باورهای عامه نشأت گرفته است.

۴-۱-۳. خرافه بدلی: «خرافه‌ای است که جایگزین اعتقادات دینی می‌شود و در ذهن‌ها می‌نشیند. برخی این خرافه را خطرناک‌ترین نوع دانسته‌اند؛ زیرا یک باور غلط با پشتوانه مذهبی انجام می‌شود» (شریلو، ۱۳۹۸: ۹۱). در رمان *خانه ادیسی‌ها* به ندرت این نوع خرافات دیده می‌شود. در مثال زیر، شخصیت‌ها به جای تکیه بر باورهای مذهبی، با تفأل زدن به تعداد برگ‌های درختان و آمدن سرباز دل، بی‌بی پیک و شاه خاج متوسّل شده‌اند. «تفأل یا فال گرفتن، جزو سنت‌هایی بوده که از گذشته تاکنون در بین مردم وجود داشته و همواره در فرهنگ عامه ملت‌ها، باوری زنده و پویا بوده است» (جعفری و رضایی، ۱۳۹۱: ۲۲).

- او به عدد برگ درخت‌ها فال گرفته بود؛ سرباز دل، بی بی پیک و شاه خاج، هر یک نوید دور و ناممکنی داده بودند. سراسر روز به انتظار پیکی، نامه‌یی، مهمان دلپذیری، پیشامد خوش‌یمنی، گوش به زنگ نشسته بود؛ اما فقط بادها بر حلبی‌های زنگ‌خورده شیروانی کوفته بودند (علیزاده، ۱۴۰۰: ۲۷۴).

- نمی‌دانم ملت عقب افتاده، از اسارات خرافات کی خلاص می‌شویم؟ چند روز پیش از میدان هفت چشمه می‌گذشتیم، دیدم دو تا پیرزن دارند در حوضچه سکه می‌ریزند، رفتم پول‌ها را برداشتم تا تنبیهشان کرده باشم (همان: ۳۹۴).

- شوکت دستی بر موهای زبر او کشید: «پس کلاهی کو؟»

«انداختمش پشت میز، برایم آمد نداشت.»

«ای خرافاتی! برو بردارش! شوهر عمه‌ام کلاهی شبیه این داشت.»

برزو دوید، کلاه را برداشت، بر سر گذاشت (همان: ۴۰۷).

۴-۲. برخی باورهای پزشکی عامیانه

اندیشه‌ها و آداب و رسوم پزشکی، هر چند که در روزگار خود جنبه علمی داشته است، امروزه در سایه پیشرفت دانش، نادرستی برخی از آن‌ها به اثبات رسیده و به شکل باورهای خرافی در آمده است و در زمره پزشکی عامیانه شمرده می‌شوند. بسیاری از این باورها مورد توجه داستان‌نویسان واقع شده است. البته برخی از باورهای گذشتگان در زمینه پزشکی باگذشت زمان و پیشرفت علم به اثبات رسید. این بخش از باورها در زمره طب سنتی قرار می‌گیرند که با وجود گذشت زمان هنوز هم طرفداران بسیاری دارد (شریلو، ۱۳۹۸: ۵۵). اینک نمونه‌هایی از این باورهای پزشکی (سنتی) نسبت به بیماری‌ها، با تمرکز و تأکید بر رمان «خانه ادیسی‌ها» ذکر می‌گردد:

آلو دافع صفرا: قهرمان شوکت لب‌ها را با زبان لیسید: «آلو به من می‌سازد، برای صفرا خوب است. (دستی بر پیراهن زرد درخشان کشید) من صفرا دارم، بس که ذنبه خورده‌ام. می‌گذاشتم لای نان و فلفل - نمک می‌زدم» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۱۰۵).

خوردن گردو و افزایش نیرو: «قهرمان شوکت دست راست را بالا گرفت: «زر زر نکن! و گرنه توی دهنتم می‌زنم. از تو لجم می‌گیرد که دیشب تا صبح با دمت گردو می‌شکستی»

مرد مفهوم اصطلاح را از پریشانی نفهمید، هاج و واج به اطراف نگاه کرد:

«به شما دروغ گفته‌اند. خودتان قضاوت کنید! کی حوصله دارد دو نصف شب گردو بشکنند؟ تازه از کجا؟ بروید اتاق را بگردید.»

شوکت نگاهی پر سوء ظن به او کرد:

«پس یواشکی گردو می‌خوری؟ حالا فهمیدم زورت از کجاست. بقیه نان خالی و چای. این آقا زاده مغز گردو! شبها خودش را تقویت می‌کند. در گزارش بنویس!» (همان: ۱۴۴).

درمان غش با خوردن شیر: «لقا، پریشان، به اتاق مادر دوید، دریچه را محکم بست، پرده‌ها ضخیم را کشید، روی زمین افتاد و از دهانش کف برآمد. زانوها را بالا برد، غلت زد و زوزه‌یی حیوانی کشد. یک سمت صورت او کج شد... لقا از بین دندان‌های چفت شده، پرپرزنان گفت: «شیر!»

خانم ادیسی (به یاور) گفت: «حرف زن! زود برو شیر بیاور!»

یاور بیرون رفت. لحظه‌یی بعد با قوری شیر و فنجان برگشت... خانم ادیسی کنار لقا نشست و از شکاف بین دو دندان، قطره‌یی شیر به حلق او ریخت... چشم چپ درون چشمخانه چرخید. پلک سنگین و لخت یکباره پایین افتاد» (همان: ۵۵-۵۶).

روغن سیاه و درمان پادرد و کمر درد: «پادرد، کمر درد، روغن سیاه می‌مالم، هیچ فایده‌یی ندارد» (همان: ۱۵۶).

۴-۳. باورهای درباره جانداران

باورهای انسان در مورد جانوران، گاه بر پایه مبانی علمی است (مانند تقلید کردن میمون) و گاه ناشی از خیالات باطلی است که ذهن وی را احاطه کرده است (مانند شوم بودن جغد) (صلاحی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۷۵). بسیاری از این نمادها، عمومی و بسیاری نمادهای خصوصی یا شخصی هستند. که بر ساخته نگرش و دیدگاه نویسندگان می‌باشند. «افراد در مصرف فرهنگی، انواع کالاها و نمادهای ارزشمند را نه به خاطر ارزش مادی‌شان بلکه به دلیل ارزش فرهنگی آن‌ها و به منظور ایجاد تصاویری مطلوب از خویش در ذهن دیگران مصرف می‌کنند» (عزیز پوران و مرادی، ۱۴۰۰: ۱۱۱). در رمان خانه ادیسی‌ها، موضوع حیوانات و تصورات انسان از آن‌ها، از جنبه‌های مختلفی قابل بررسی است که در جدول زیر به اختصار مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. با توجه به مثال‌های زیر اغلب نمادهای مورد بررسی در رمان خانه ادیسی‌ها از نمادهای قراردادی، عمومی و همگانی هستند و نویسنده به ندرت از نمادهای شخصی و خصوصی استفاده کرده است. برای مثال مکار بودن روباه، سببیت و قدرت پلنگ، کندی لاک‌پشت، نمه امید سردادن چلچله، فرزی خرگوش و قدرت مند بودن گاو نر در اغلب متون کلاسیک و نو دیده می‌شود و چه بسا ریشه‌یی بسیاری از این نمادها اغلب از باورها و اعتقادات نویسندگان و روزگار آن‌ها نشأت گرفته است؛ برای مثال یکی از معانی نمادین در مورد خفاش و جغد نحوست آن‌هاست که این‌ها ریشه در افکار نویسنده دارد.

تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» اثر غزاله علیزاده

مبدأ	نگاشت‌های مفهومی در ایماژهای کهن‌الگویی مربوط به «پرنده‌گان» و «حیوانات»	ویژگی نگاشت - شده	مقصد
انسان	«مردکه گذاشته رفته دنبال فسق و فجور، تا هفت پشت الواط بود، پوزه سگ داشت، اخلاق روباه، بی‌حیا، بددهن، کتک‌زن» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۹۴)	مکاری، حيله‌گری، فراست و نبوغ (شوالیه، ۱۳۸۸: ۳۶۵).	روباہ
-	«حیف چشم‌های شما نیست؟ پر اخم و تخم مثل پلنگ خشم‌گین؟ لطیف نگاه کنید» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۱۲۲).	غرور، جنگندگی، نماد طبقه سلطنتی و جنگ‌جو، نشانه سببیت، مهارت و قدرت (شوالیه، ۱۳۸۸: ۲۳۶).	پلنگ
-	«ما مثل چلچله بودیم، هنوز جوان، امیدوار، خوش به حال آن‌ها که رفتند، آینده را ندیدند» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۱۵۴)	امیدوار و جوان بودن	چلچله
-	«حالا به کندی یک سنگ‌پشت می‌روم زیر آفتاب، گرم نمی‌شوم» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۱۵۴)	کندی	لاک‌پشت
-	«شب بعد به فرزی خرگوش از کوره راه‌ها زد به چاک، هیچ کس خبردار نشد» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۳۶۲)	فرزی و سریع بودن	خرگوش
-	«شوکت تفی بر زمین انداخت: «در کله‌اش جای مخ، پهن چپانده‌اند، خر بیشتر از او می‌فهمد!» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۳۸۸)	حماقت و نادانی	خر
-	«شوکت رو به او خیز برداشت: «فکت را پیاده می‌کنم! از سگ بدترم اگر همه چیز تو را بر باد ندهم» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۳۸۸)	حقیر و پست منزلت	سگ
-	«راه دیگری نداشتی؛ جوجه عقاب را می‌شود حبس کرد، وقتی بال‌هایش قدرت گرفت، با چشم‌های تیز قلّه‌ها را دید، در غل و زنجیر بند نمی‌شود» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۳۵۴).	در ایران نماد ایزدان آسمان، معراج، رهایی از بند، پیروزی، سلطنت، اقتدار، قدرت و رفعت است (یاحقی، ۱۳۸۸: ۵۱). «عقاب در اساطیر ایران رمزی از فره و فره‌مندی است» (کزازی، ۱۳۷۰: ۱۱) نماد پدر نخستین و جمعی پدر «کوپر، ۱۳۷۹: ۲۸۷).	عقاب
-	«تو کبوتر اهلی نبودی، مثل فطرت رفتار کردی!» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۳۵۴)	عشق، پیک ناهید، قاصد عشق، پیک عشق (یاحقی، ۱۳۸۸: ۶۶۲)	کبوتر
-	«در این فصل سال گنجشک‌ها لانه می‌سازند، مارها از درخت بالا می‌روند، تخم‌هایشان را می‌خورند؛ ما که بودیم نمی‌گذاشتیم» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۳۶۵)	مظلوم بودن گنجشک # ظالم بودن مار	گنجشک # مار
-	«صبح به صبح ورزش می‌کند، یک روز باید ببینی! گاو نو را زمین می‌زند» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۱۸۳)	قدرتمند و قوی بودن	گاو نو

۴-۴. خواب دیدن و تعبیر خواب

در هر فرهنگ و آیینی، «خواب» ارزش و جایگاه معین و ارزشمندی دارد. «خواب دیدن و حوادثی که در رؤیا به نظر انسان می‌رسد، از گذشته‌های بسیار دور توجه آدمیان را به خود جلب کرده است. تقریباً تمام اقوام باستانی به تأثیر آن در زندگی آدمی اعتقاد داشته و رؤیای صادقه را نوعی کشف و شهود و پیش‌بینی و خبر دادن از آینده می‌پنداشتند. نمونه کامل اهمیت آن در نزد اقوام سامی داستان خواب حضرت یوسف است که شرح آن در قرآن کریم (سوره یوسف) آمده است. در ایران نیز از روزگاران باستان، خواب دارای چنین اهمیتی بوده است و داستان‌سرایان که متوجه تأثیر و نفوذ این عنصر بوده‌اند از آن بهره فراوان برده و آن را در داستان‌های خود مورد استفاده قرار داده‌اند» (محبوب، ۱۳۸۶: ۸۱). در روان‌شناسی غربی نیز، خواب مهم‌ترین ابزار رسیدن روان‌کاو به ضمیر ناخودآگاه فرد است و در بعضی از مکاتب، خواب مهم‌تر از بیداری است. «فروید در ارائه مفهوم «ناخودآگاه» به ناخودآگاه فردی می‌پردازد. اما مفهوم «ناخودآگاه جمعی» یا «ناخودآگاه همگانی» نخستین بار توسط کارل گوستاو یونگ مطرح شده است که آن را بخشی از روان- که میراث مشترک بشریت است- می‌داند» (سلیمانی ساسانی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۴۷). در بعضی کشورهای آسیایی، خواب‌ها چنان مهم و مقدس هستند که سرنوشت و زندگی فرد را تعیین می‌کنند. در رمان *خانه ادیسی‌ها* بارها به موارد متعدّد خواب و نگرش شخصیت‌ها نسبت به آن‌ها برمی‌خوریم:

غلامحسینی، پروین؛ قانونی، حمید رضا (۱۴۰۵). تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» اثر غزاله علیزاده. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۸ (۴)، ۱-۱۵.

- کوکان چشم‌ها را مالید: «چیزی شده؟ حدس می‌زد، چون که دیشب خواب دیدم پلو می‌خورم» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۵۸).
- «مادر می‌گوید هر کس خواب ماهی ببیند به جاهای بالا می‌رسد» (همان: ۴۸۹).

۴-۵. واژگان و اصطلاحات محاوره

در رمان‌های معاصر از جمله رمان *خانه ادیسی‌ها* با ترکیبات یا اصطلاحاتی مواجه می‌شویم که بیشتر حالت شبه‌جمله دارند و بسته به محیط فکری و گفتارهای افراد و به تناسب موقعیت زمانی و مکانی و شرایط حاکم بر فضای زندگی و اندیشه آنان به کار می‌روند. این موارد را از آنجا که در میان عامه جاری هستند «اصطلاحات مردمی» نامیده‌ایم. این مبحث در رمان «خانه ادیسی‌ها» به وفور قابل مشاهده است و دلیل این امر، بهره گرفتن از زبان مردم عادی در رمان است که از فرهنگ عامه گرفته شده، فرهنگی که در بطن جامعه جریان دارد و سازندگان اصلی آن مردم عادی هستند؛ نکته حائز اهمیت این که میزان استفاده شخصیت‌ها از واژه‌ها و اصطلاحات عامیانه با طبقه اجتماعی، تحصیلات، شغل، دین و مذهب و موارد این چنین، متناسب است. علیزاده با استفاده از الفاظ، عبارت‌ها و اصطلاحات عامیانه، به ادبیات مردم کم سواد و طبقات متوسط و پایین جامعه بیشتر توجه می‌کند. زبان علیزاده در داستان‌هایش متفاوت و وابسته به نوع و فضای داستان است. در رمان‌هایی که شخصیت آنان مردم عادی و متوسط جامعه هستند، زبان شخصیت‌ها زبانی است که از عناصر فولکلوریک و زبان توده مردم بهره می‌گیرد. برای مثال در رمان «خانه ادیسی‌ها»، قهرمان شوکت یکی از شخصیت‌های عادی جامعه است که از عناصر توده مردم استفاده می‌کند. برای مثال به نمونه‌هایی از اصطلاحات که توسط این شخصیت به کار رفته‌اند، توجه کنید:

- نوبرش را آورده‌اید! هر خرمگسی این روزها، قهرمان به دمبش بسته (علیزاده، ۱۴۰۰: ۳۸۹).
- اصلاً به تو چه؟ مگر سرپرست منی؟ خاکشیر نبات خرجم کرده‌ای؟ (همان: ۲۰۸)
- خب این‌طور فکر کن! سرت را شیر می‌مالند. پایش بیفتد صد تا مثل تو را فدای خون مثلاً اشرافی جد و آبادشان می‌کنند (همان: ۶۲).
- وقتی عمیق فکر کنید می‌بینید این‌ها بدبختند، به ما که می‌رسند خودشان را از تک و تا نمی‌اندازند (همان: ۲۲۴).
- ترکان به قهقهه خندید: «حس چرا؟ پخی نبودند. سکه شاه ولایت هر جا که رود پس آید (همان: ۸۷).
- شوکت آرنج‌های خمیده را تکان داد، ناله‌یی از گلو برآورد: «گرگ بی‌عقل پیر. با چی زنده است؟ باد؟ کپه هم که نمی‌گذارد. تا صبح مثل جغد می‌ایستد (همان: ۱۱۵).
- حیف چشم‌های شما نیست؟ پر اخم و تخم مثل پلنگ خشمگین؟ لطیف نگاه کنید! (همان: ۱۲۲)
- شوکت به بنا نگاه کرد: «یک نفر کم است. وهاب کو؟ مثل بند تنبان کوتاه تا غفلت کنید دررفته (همان: ۱۳۲).
- قهرمان شوکت دست راست را بالا گرفت: «زر زر نکن! و گرنه توی دهنتم می‌زنم. از تو لجم می‌گیرد که دیشب تا صبح با دمت گردو می‌شکستی» (همان: ۱۴۴).
- قهرمان شوکت با انگشت وهاب را نشان داد: «نگاه کنید، متمرّد، کهنه‌پرست، تفاله!» (همان: ۱۴۲)
- قهرمان شوکت زبان را روی لب‌های سرخ کشید: «تو هم قبلی ویلی می‌رفتی و گرنه چرا انگ زدی به هدف؟» (همان: ۱۴۳).
- قهرمان شوکت دریچه تالار را گشود، به سراپای وهاب نگاه کرد: «جوجه! پرهایت خوب ریخته. برو سر به دیوار بکوب! اتاق عمه گور به گوریت را گرفتیم» (همان: ۱۶۶).
- دنیای عجیبی شده، سنگ روی سنگ بند نمی‌شود، نه؟ (همان: ۱۶۷)
- قهرمان کوکان شکر خورد! کار او موس‌موس کردن است (همان: ۱۵۶).
- همانطور که دیده می‌شود اکثر اصطلاحات عامیانه توسط شوکت به کار رفته‌اند. قهرمان شوکت، زن تنومندی که همیشه زرد می‌پوشد و چون خورشید می‌درخشد، همه ویژگی‌های زنانه را رد می‌کند. بسیار بدزبان و خشن است هرچند دلی مهربان و عدالت خواه دارد. کاربرد چنین عناصر و در قالب تعابیر قبیح (قبیح تعبیر)، شاید به دلیل تکبر و غرور ناشی از قهرمان و قدرتمند بودن اوست.

۴-۶. ضرب‌المثل

امثال و حکم در هر جامعه‌ای آیینۀ تمام نمای علایق و سلاقی، عشق‌ها و قدرت‌ها، افتخارات و حقارت‌ها، رنج‌ها و شادی‌ها و آرمان‌های مردم آن جامعه در طول تاریخ است. مثل در عباراتی کوتاه نماینده داستانی و حکایتی طولانی است و با اینکه در زمانی کوتاه بیان می‌شود از اصل خود، کارایی بسیار بیشتری دارد و در موقعیت‌های گونه‌گون و گاه متضادی به کار گرفته می‌شود. پیشینه این مثل‌ها گاه آنقدر زیاد است که مأخذ بسیاری از آن‌ها را نمی‌توان یافت (ر.ک: موسوی، ۱۳۹۰: ۲۰۲).

امثال و حکم ملت‌ها، علاوه بر بیان نصایح و اندرزهای تربیتی و اجتماعی، اغلب مبین خلیات و خصلت‌های درونی آن‌ها نیز هست؛ که به صورت معانی مجازی و استعاری و گاهی نیز صریح و روشن بیان می‌شوند. این گفتارهای حکیمانه، گاهی آمیخته به خرافات، احساسات و اندیشه‌های خام و یا اسطوره‌ای و افسانه‌ای ظاهر می‌شوند که همگی نشانه عمق و گستره نوع احساسات و باورهای علمی و یا غیر علمی و افسانه‌های گذشتگان است؛ زیرا بخش قابل توجهی از حیات نخستین بشری را زندگی افسانه‌ای و اسطوره‌ای آن‌ها تشکیل می‌دهد. بنابراین مطالعه این دسته از باورها و امثال و حکم رایج، ما را با تاریخ کهن و زندگی افسانه‌ای و اسطوره‌ای گذشتگان آشنا می‌سازد (ر.ک: نوین، ۱۳۸۷: ۱۸۶). «ضرب المثل‌ها در میان مردم و از میان مردم و از زندگانی مردم پدید می‌آیند، با مردم پیوند ناگسستنی دارند. این جملات کوتاه و زیبا مولود اندیشه و دانش مردم ساده و میراثی از غنای معنوی نسل‌های گذشته است که دست به دست و زبان به زبان به آیندگان می‌رسد و آنان را با آمل و آرزوها، غم و شادی، عشق و نفرت، ایمان و صداقت و یا اوهام و خرافات پدران خود آشنا می‌سازد» (خضرای، ۱۳۸۲: ۳). در دانش مثل‌شناسی، بین مثل و گونه‌های زبانی دیگری چون: زبانزد، حکمت، خرافات و باورهای عامیانه، مثل، متلک و کنایه تفاوت قابل می‌شوند (بهمنیار، ۱۳۶۱-کد- ل) و برای مثل نیز از نظره‌های مختلف انواع و اقسام گوناگونی چون منثور و منظوم، تمثیلی و حکمی، عامیانه و ادبی و ... در نظر گرفته‌اند (ر.ک: بهمنیار، ۱۳۶۱: ۱۳۶-کا-کز؛ مؤدب بشیری، ۱۳۷۵: ۱۱؛ ابریشمی، ۱۳۷۷: ۱۳؛ دهگان، ۱۳۸۳: ۱۲؛ ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۹۲). «دهخدا نیز مثل را به سه نوع: مثل، حکمت و عبارت و شعر مشهور تقسیم کرده است» (دهخدا، ۱۳۶۲: بیست و دو و بیست و هفت). «در یک کلام می‌توان گفت که مثل‌های ماندگار یا همان امثال سایره، دارای ۳ عنصر اساسی‌اند که عبارتند از: ۱. گوینده آگاه ۲. مخاطب آشنا ۳. رنگ نباختن در گذر زمان» (ایروانی‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۵).

امثال و حکم هر ملت و قومی، مبین سرچشمه‌های پژوهش در حیات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی آن قوم و ملت است. بنابراین برای شناخت دقیق روحیات اجتماعی هر جامعه می‌توان به سخنان حکیمانه آن قوم رجوع کرد؛ چون سخنان حکیمانه هر قومی نشان دهنده اخلاق، افکار و روحیات آن ملت است. حضور جلوه‌هایی متعدد از ادبیات عامیانه را در رمان خانه ادیسی‌ها نمی‌توان نادیده گرفت. به کارگیری مثل‌ها، ضرب‌المثل‌ها، واژگان، آشنایی و کاربرد بعضی از کنایات، حکایت از آشنایی او با انواع و شاخه‌های ادبیات عامیانه دارد. از طرفی می‌توان مشاهده کرد که علیزاده در به کارگیری این امثال، از زبان شخصیت‌های داستانی خود دقت قابل توجهی دارد؛ در بیشتر این امثال و حکم می‌توان عناصری از زندگی روزمره مردم را مشاهده کرد:

– قهرمان یونس روی صندلی جابه‌جا شد: «کجا می‌روی؟ از خودت فرار می‌کنی؟ همه‌جا آسمان همین رنگ است» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۱۱۸).
یعنی: ۱. همه جا شرایط همین‌طور است و فرقی نمی‌کند. بی‌خود خودت را اذیت نکن. ۲. یعنی هر جای دیگر هم که بروی، اوضاع همین است.

– وهاب به بانوی پیر نگاه درمناهی کرد. روی نیمکت نشست. چهره رشید سرخ شد. شانه لاغر برزو را از پشت گرفت، تکان داد: «تو چرا نخود آش می‌شوی؟» (همان: ۱۱۹).

– برزو او را به شوکت نشان داد: «سرودهای حکومت سابق! پیروزی. خفه شو، برو تو! رو که نیست، سنگ‌پاست» (همان: ۱۳۲).

– گاهی از سوراخ سوزن تو می‌رفت، گاهی از دروازه رد نمی‌شد (همان: ۱۷۵).

– مرا دست کم گرفته‌اند. برای تک‌تک آن‌ها آشی بپزم که رویش یک وجب روغن بایستد (همان: ۲۲۱).

– استنباط بنده این است که با هیچ جناحی عرضه بند و بست ندارند. چون فکر می‌کنند از دماغ فیل افتاده‌اند (همان: ۲۲۴).

– ببین پیویری! گوشم از این بی‌مزگی‌ها پر است، تو یکی نخود آش نشو! (همان: ۲۲۱)

– همیشه ایراد می‌گیرد، همه جا حاضر است، مثل اینکه مویش را آتش می‌زنند (همان: ۲۳۲).

– عشرتکده‌ها، خرابات‌ها و دخمه‌های ته شهر را وجب به وجب می‌گشتم. مرده سگ، علف شده بود به دهن بز رفته بود! (همان: ۳۰۰)

۴-۷. کنایه

بسیاری از مثل‌های امروزی به کنایات زبانی نزدیک است، تا جایی که برخی از کاربرد های مثل، امثال کنایی است، از این رو در زبان، بحث در خصوص کنایه و شناخت درست آن ناگزیر است؛ کنایه در لغت به معنی ترک تصریح است و در اصطلاح به معنی ذکر ملزوم و اراده لازم یا ذکر لازم و اراده ملزوم است. صاحب معالم/البلاغه آن را لفظی می‌داند که اراده شود از آن لازم معنی اصلی‌اش یا جواز اراده معنی اصلی در حین اراده لازم (ر.ک: رجایی شیرازی، ۱۳۵۴: ۳۲۴ به نقل از ذوالفقاری، ۱۳۸۷: ۱۱۱). در کتب بلاغت جدید کنایه را «ذکر لازم و اراده ملزوم» معنی کرده‌اند: «کنایه عبارت یا جمله‌ای است که مراد گوینده، معنای ظاهری آن نباشد، اما قرینه صارف‌ای که ما را از معنای ظاهری متوجه معنای باطنی کند، وجود نداشته باشد» (شمیسا، ۱۳۷۰: ۲۳۵ به نقل از ذوالفقاری، ۱۳۸۷: ۱۱۲).

همه اهل بلاغت بر این نکته اتفاق نظر دارند که مجاز از حقیقت رساتر است؛ کنایه نیز گویاتر و رساتر از کلام صریح و آشکار است، هم‌چنین در هر زبانی متناسب با ویژگی‌های خود از زبان بلاغی برای بیان مفاهیم استفاده می‌کنند و مصادیق بیشتری برای یک مفهوم فراهم می‌کنند. علل دیگری نیز برای کاربرد کنایه می‌توان برشمرد که مهم‌ترین آن‌ها به طور خلاصه در زیر می‌آید:

– **ویژگی‌های بلاغی:** گاهی مفهوم و معنای کنایی (مکنی‌عنه) آن‌چنان رایج است که مخاطب از ظاهر لفظ در می‌گذرد یا اصلاً آن را به خاطر نمی‌آورد و بلافاصله مفهوم کنایی را در نظر می‌آورد. یعنی معنی کنایی چنان بر لفظ ظاهر (مکنی‌عنه) غلبه دارد که ذهن به معنی اولیه توجهی نمی‌کند. ترکیبات «خودنما»، و عبارات فعلی «کلا بر سر گذاشتن»، «سرگرم بودن» و امثال آن شیوه‌ای تأثیرگذار در کلام بوده و از دیرباز مورد توجه سایر ملل نیز بوده است (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۱۳۹، به نقل از جمالی، ۱۳۹۰: ۴۶).

– **عظمت و بزرگی:** گاهی به کار بردن کنایه به جای نام در زبان فارسی به جهت احترام به کسی است و به جای اسم از کنایه استفاده می‌شود (کنایه از موصوف). مثل سیدالشهدا، مولود کعبه و ... (رک شمیسا، ۱۳۸۱: ۲۳۷).

– **کراهت از ذکر نام:** گاهی اوقات به دلیل گوناگون از ذکر نام به صورت آشکار پرهیز می‌کنند. این ویژگی به سبب ترس از موهومات و موقعیت یا ناخوشایندی از کسی یا چیزی است. مثلاً به جای جن «از ما بهتران» و به جای خرس «عسل‌خوار» می‌گویند (خانلری، ۱۳۶۶: ۹۶، به نقل از جمالی، ۱۳۹۰: ۴۷).

– **رعایت ادب:** واژه‌ها و ترکیبات زیادی در ادب فارسی وجود دارد که به موجب ادب لفظ و آداب اجتماعی از شکل کنایی آن استفاده می‌شود. مثل «آب حرام» و «تلخ‌وش» به جای می (همان).

– **معمّا:** گاهی کنایه به صورت معمّا می‌آید تا جدای از زیبایی دو چندان کلام، برای رسیدن به مکنی‌عنه، فکر و ذهن ما به کاوش و کنکاش بپردازد و بعد از تأمل به مفهوم آن دست یابد (رجایی، ۱۳۷۲: ۳۲۶).

۴-۷-۱: تفاوت کنایه با استعاره

برای آن که جایگاه کنایه با استعاره اشتباه نشود، ضرورت دارد به صورت کوتاه به برخی از تفاوت‌ها اشاره شود؛ مثلاً تفاوت استعاره با کنایه آن است که: «در استعاره علاقه شباهت وجود دارد و تصویر معنی حقیقی در آن غیر ممکن است، ولی در کنایه نظری به شباهت نیست و جایز است صفات حقیقی آورده شود» (نشاط، ۱۳۴۲: ۳۲۲). ابن‌اثیر کنایه را از شاخه‌ای استعاره می‌داند و در نظر او نسبت میان کنایه و استعاره، نسبت خاص به عام است؛ یعنی هر کنایه‌ای استعاره است ولی هر استعاره‌ای کنایه نیست. تفاوت دیگر نیز دارند، بدین‌گونه که در استعاره لفظ صراحت دارد ولی در کنایه تصریح نیست و کنایه از ظاهر لفظ عدول کردن است (ر.ک: شفیعی کدکنی، ۱۳۶۶: ۱۴۳).

۴-۷-۲: تفاوت کنایه و مثل

برخی کنایات با مثل ممکن است هم پوشانی پیدا کنند در حالی که گاهی می‌توان بین آن‌ها تفاوت و حد و مرز قایل شد؛ کنایه می‌تواند مدخلی از لغت‌نامه باشد، اما مثل نه؛ چنان‌که در هیچ لغت‌نامه‌ای مثل به طور مستقل مدخل قرار نگرفته است. انوری تصریح می‌کند «و تعبیراتی که در کتب امثال جایگاه متناهی را اشغال کرده است، اصطلاحاتی است که جنبه لغوی دارد و می‌توان آن‌ها را به صورت مصدری بیان کرد و در کتاب لغت آورد و ربطی به امثال ندارند» (انوری، ۱۳۸۴: ۱۲، به نقل از ذوالفقاری، ۱۳۸۷: ۱۲۳). بهمنیار (۱۳۸۱: ۲) نیز یکی از تفاوت‌های میان مثل و کنایه را آن می‌داند که مثل جمله است ولی کنایه الفاظ مفرد یا مرکب: «کنایات جمله نیستند، بلکه الفاظ مفرد به مرکباند که در جمله‌های بسیار وارد می‌شوند و هر کدام قابل تعریف است و به صیغه‌های مختلف تحویل می‌گردد. مانند «خون گرم» کنایه از شخص زود آشنا و با محبت که می‌گویند «فلانی خون گرم است»، «خون گرمی صفت نیکی است» که می‌توان به صیغه‌های مختلف تحویل نمود و بدین منوال است کلمات سنگدل، شوربخت، آب زیر کاه، سرخر، چشم‌دریده و ... این‌گونه الفاظ که شماره آن‌ها در زبان فارسی از حساب خارج است، جزء امثال نیستند» (همان).

۴-۷-۳: انواع کنایه در خانه ادیسی‌ها

کنایه به اعتبار مکنی‌عنه بر سه قسم است: ۱. کنایه از موصوف: که مقصود از آن ذات موصوف است. مثل شیر خدا، معلم ثانی. ۲. کنایه از صفت: که مقصود از آن صفتی از اوصاف موصوف است. مثل سر به زیر، شیرین زبان، سیه کاسه. ۳. کنایه از فعل: که هدف از آن اسناد چیزی به چیز دیگر است به صورت نفی یا اثبات و معمولاً به صورت عبارت فعلی یا جمله‌ای اسنادی هستند. مثل: سپر انداختن، کلاه بر سر کسی گذاشتن، در خانه کسی باز بودن و ... (آقازینالی، ۱۳۸۷: ۱۱۱، به نقل از جمالی، ۱۳۹۰: ۴۷).

– کنایه از موصوف

غلامحسینی، پروین؛ قانونی، حمید رضا (۱۴۰۵). تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» اثر غزاله علیزاده. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۸ (۴)، ۱-۱۵.

یعنی وصف اسمی را بگوئیم و از آن خود اسم را اراده کنیم. مثلاً از بیت‌الرب (خانه خدا) متوجه دل و از آزاده تهیدست متوجه درخت سرو شویم. نمونه‌هایی از این نوع کنایه در رمان خانه ادیسی‌ها عبارت است از:

- «پاشو جل و پلاست را جمع کن و برو، آن شهر فرنگ لکنهات را هم با خود ببر! دورنماهایت حال مرا به هم زد» (علیزاده، ۱۴۰۰: ۲۴۵).
- (مسیر و برنامه‌هایی که برای آینده انتخاب کرده‌ای)
- با این دک و پوز چند ساعت پیش آینه‌ای؟ کاش قیافه‌ای هم داشتی. من جای تو بودم اصلاً به آینه نگاه نمی‌کردم (همان، ۱۴۰۰: ۲۵۹).
- (چهره، شمایل، صورت)
- اما قهرمان شوکت نامدار در تمام شهر گاو پیشانی سفید است. کی جرأت دارد چپ به او نگاه کند (همان، ۳۵۸).
- (شخص معروف و مشهور)

-کنایه از صفت

«مکنی به صفتی است که باید از آن متوجه صفت دیگری (مکنی‌عنه) شد. مثلاً از بی‌نمک، بی‌مزه و از سرافکنده، خجل و از سیه‌گلیم بدبخت را می‌فهمیم» (شمیسا، ۱۳۷۲: ۱۲۶).

- کاوه ادکلن می‌زند، حدادیان یک ساعت با سیل پشم سگش ور می‌رود، تو قیافه میمونت را هی رو به آینه این‌ور و آن‌ور می‌کنی، آن پیرزن لب‌گور، شال ابریشم روی شانه می‌اندازد، قر و قریله می‌آید (علیزاده، ۱۴۰۰: ۲۱۹).
- آتشناخته مرکزی این کلمه را از فرهنگش پاک کرده، حالا یک آدم مغز خر خورده، پیش عضو عالی رتبه آتشناخته، باز این تخم‌لق را می‌شکند (همان، ۲۴۵).
- به بازوهای نحیف خود نگاه کرد، سرافکنده از تالار بیرون رفت (همان، ۲۶۴).

-کنایه از فعل یا مصدر

«فعل» (گروه فعلی) یا مصدری (مصدر مرکب) مکنی‌به در معنای فعل یا مصدر دیگری (مکنی‌عنه) به کار رفته باشد و این رایج‌ترین کنایه است. مانند دست‌کفچه کردن: گدایی کردن، دست‌شستن از کاری: ترک آن کار کردن، پیرهن دریدن: بی‌تابی کردن (شمیسا، ۱۳۷۲: ۱۲۷). این گونه کنایات که به صورت ترکیبی از فعل می‌آید، معمولاً برای اثبات یا نفی کسی یا چیزی در سخن آورده می‌شود و به صورت عبارت فعلی یا جمله اسنادی در کلام می‌آید. کنایه از فعل بخش‌گسترده‌ای از کنایات به کار رفته در رمان «خانه ادیسی‌ها» را تشکیل می‌دهد و یکی از دست‌مایه‌های هنری علیزاده است که بدون آن عذوبت و زیبایی هنری خود را از دست می‌دهد.

- کلکش کنده بود (علیزاده، ۱۴۰۰: ۲۱۰).
- قهرمان شوکت زبان را روی لب‌های سرخ کشید: «تو هم قبلی ویلی می‌رفتی و گرنه چرا انگ زدی به هدف؟» (همان، ۱۴۳).
- با لقا آتش به یک جو نمی‌رفت (همان، ۲۰۲).
- شال ابریشم روی شانه می‌اندازد، قر و قریله می‌آید (علیزاده، ۱۴۰۰: ۲۱۹).
- وهاب چشمک زد: «وقتی بگوئید پوزه به خاک مالید آن‌ها جواب می‌دهند پس ظرفیت پذیرش انتقادی سازنده را ندارید» (همان، ۲۲۱).
- «قهرمان رکسانا زود بیا! این حدادیان پته پوتئه تو را روی آب ریخته، مدارکی پیدا کرده که نشان می‌دهد چه کاره‌ای!» (همان، ۲۵۳).
- فاش و آشکار کردن راز
- چه کلکی زیر سر داری؟ (همان، ۳۲۰).
- بعد نوبت ملکه‌های دیگر رسید، کفگیر ته دیگ خورد، اسبها و کالسکه رفت، خدمتکارها را جواب کردند، دختر زد به چاک (همان، ۳۵۴).
- «افراد این خانواده حد وسط ندارند، شور هر چیز را درمی‌آورند!» (همان، ۳۳۴).
- این روزها برای آدم، همه کرکری می‌خوانند (همان، ۳۲۳).
- پشت پنجره می‌نشند، زاغ سیاه همسایه را چوب می‌زنند (همان، ۳۲۴).
- نوبرش را آورده‌اید؟ بروید پی کارتان! (همان، ۳۳۴) خطاب به کسی که برای انجام کاری منت گذارده و یا به چیزی نازیده، چنانکه گویی آن کار فقط از او بر می‌آید و یا آن چیز را فقط او دارد.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل محتوای کیفی مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان *خانه ادیسی‌ها* اثر غزاله علیزاده نشان می‌دهد که فرهنگ عامه در این رمان حضوری چندوجهی دارد و در قالب باورها و خرافات، تصورات عامیانه درباره امور پزشکی و جانداران، خواب و تعبیر خواب، واژگان و اصطلاحات محاوره‌ای، ضرب‌المثل‌ها و کنایه‌ها بازتاب یافته است. این مولفه‌ها، افزون بر آنکه بخشی از تجربه‌های روزمره و ذهنیت فرهنگی شخصیت‌ها را آشکار می‌کنند، در شکل‌گیری فضای اجتماعی رمان، شخصیت‌پردازی و بازنمایی مناسبات میان افراد نیز نقش دارند. یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش، حضور گسترده باورهای عامیانه و خرافات در تجربه زیسته شخصیت‌هاست. اعتقاد به خوش‌قدمی و بدقدمی، فال‌گیری، نشانه‌شمردن پدیده‌های طبیعی و نسبت‌دادن رویدادهای ناگوار به برخی حیوانات یا پدیده‌های آسمانی، نشان می‌دهد که شخصیت‌ها گاه برای تفسیر رخدادهای زندگی و پیش‌بینی آینده به باورهای متوسل می‌شوند که ریشه در ذهنیت‌های فرهنگی و تجربه‌های موروثی دارند. این باورها در عین حال، تفاوت نگرش شخصیت‌ها به جهان و شیوه مواجهه آنان با مسائل زندگی را آشکار می‌سازند. برخی شخصیت‌ها به این تصورات پایبندند و برخی دیگر با لحنی انتقادی یا تمسخرآمیز با آن‌ها برخورد می‌کنند. بنابراین، بازنمایی خرافات در رمان را می‌توان عرصه‌ای برای مشاهده تقابل میان باورهای موروثی، نگرش‌های انتقادی و شیوه‌های متفاوت فهم واقعیت دانست. همچنین، اشاره به باورهای پزشکی عامیانه، از جمله خواص درمانی برخی خوراکی‌ها و استفاده از شیوه‌های سنتی برای مقابله با بیماری، بخشی از دانش تجربی و تصورات رایج در زندگی روزمره شخصیت‌ها را بازنمایی می‌کند؛ هرچند این موارد را باید در چارچوب باورهای فرهنگی بازنمایی‌شده در داستان بررسی کرد، نه به‌منزله تأیید علمی آن‌ها.

یافته‌های پژوهش همچنین نشان می‌دهد که باورهای مربوط به جانداران و کاربرد نمادین آن‌ها، از دیگر جلوه‌های فرهنگ عامه در این رمان است. نسبت‌دادن ویژگی‌هایی مانند مکاربودن به روباه، قدرت به پلنگ و عقاب، کندی به لاک‌پشت و حماقت به خر، بر پایه تداعی‌های فرهنگی و نمادهای شناخته‌شده در زبان و فرهنگ عمومی شکل گرفته است. به‌کارگیری این تصاویر در توصیف شخصیت‌ها، امکان انتقال سریع معنا، برجسته‌سازی ویژگی‌های رفتاری و تقویت بار عاطفی گفت‌وگوها را فراهم می‌آورد. افزون بر این، باور به خواب و تعبیر آن، نشان‌دهنده استمرار نگرش‌هایی است که رؤیا را با آینده، سرنوشت و دستیابی به موقعیت‌های مطلوب پیوند می‌دهند. چنین بازنمایی‌هایی، در کنار سایر عناصر عامیانه، به غنای فرهنگی جهان داستانی اثر می‌افزایند.

در حوزه زبان نیز، اصطلاحات محاوره‌ای، ضرب‌المثل‌ها و کنایه‌ها جایگاهی برجسته دارند. استفاده از این عناصر، به‌ویژه در گفتار شخصیت‌هایی چون قهرمان شوکت، به طبیعی‌تر شدن گفت‌وگوها، تمایزگذاری میان شخصیت‌ها و بازنمایی تفاوت‌های اجتماعی و فرهنگی آنان کمک می‌کند. زبان عامیانه در این رمان تنها وسیله انتقال پیام نیست، بلکه حامل نگرش‌ها، داورى‌ها، عواطف و مناسبات قدرت نیز هست. کاربرد تعبیرهای تند، کنایه‌آمیز و گاه طنزآلود، از یک‌سو ویژگی‌های شخصیتی گویندگان را آشکار می‌کند و از سوی دیگر، امکان بیان اعتراض، انتقاد و تعارض‌های اجتماعی را فراهم می‌آورد. ضرب‌المثل‌ها نیز با فشرده‌کردن تجربه‌های جمعی در قالب عبارت‌هایی کوتاه و آشنا، پیوند میان گفتار شخصیت‌ها و حافظه فرهنگی جامعه را تقویت می‌کنند. از این‌رو، زبان عامیانه در *خانه ادیسی‌ها* یکی از مهم‌ترین ابزارهای بازآفرینی فرهنگ مردم و انتقال تجربه‌های مشترک آنان به جهان ادبیات است.

با مطالعه کیفی این رمان می‌توان به بازتاب گسترده خرافات و باورهای عامیانه در آن پی برد. امثال و حکم (ضرب‌المثل‌ها) گاه عیناً و گاه به صورت اصطلاحات ضرب‌المثلی در این رمان بازتاب یافته‌اند. این ضرب‌المثل‌های بیشتر در موضوعات اخلاقی و اجتماعی هستند که به مقتضای کلام و متناسب با سخن برای فهم و تأثیر بیشتر کلام به کار گرفته شده‌اند. میزان استفاده شخصیت‌ها از واژه‌ها و اصطلاحات عامیانه با طبقه اجتماعی، تحصیلات، شغل، دین و مذهب و موارد این چنین، متناسب است. شخصیت‌های روستایی و عامه این رمان با استفاده از الفاظ، عبارت‌ها و اصطلاحات عامیانه، بیشتر مورد توجه نویسنده است. مردم فرودست، حرفه و شغل، طبقه اجتماعی، تحصیلات و سایر ویژگی‌های آنان بیشتر بازنمایی شده‌اند. کوشش شده است زبان و واژگان شخصیت‌ها متناسب با ویژگی‌های آن‌ها باشد و این امر موضوع و مضمون اثر را بیشتر به واقع‌گرایی نزدیک می‌کند، به گونه‌ای که از زبان، الفاظ، عبارت‌ها و اصطلاحات عامیانه مورد استفاده می‌توان به شغل، تحصیلات یا مذهب آنان پی برد. برای مثال قهرمان شوکت یکی از شخصیت‌های عادی جامعه است که از واژگان معمولی مردم استفاده می‌کند و زبان او سراپا عامیانه استوار در مقام زن تنومندی که همیشه زرد می‌پوشد و بسیار بدزبان و خشن است گاه حتی به استفاده از تعبیر قبیح کنوسل می‌شود. در نقطه مقابل او، شخصیت‌های تحصیل‌کرده‌ای چون وهاب، رکسانا، لقا و کاوه قرار دارند که اصطلاحات عامیانه به ندرت در سخنان آن‌ها به کار رفته است.

در مجموع، نتایج این بررسی نشان می‌دهد که مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های *خانه ادیسی‌ها* در پیوند با شخصیت‌پردازی، فضا‌سازی، گفت‌وگوها و بازنمایی تجربه‌های اجتماعی معنا می‌یابند. این عناصر از طریق بازتاب باورهای موروثی، شیوه‌های تفسیر جهان،

روابط میان افراد و الگوهای گفتاری، به تصویرسازی از ذهنیت‌های فرهنگی و مناسبات اجتماعی یاری می‌رسانند. همچنین، تقابل میان نگرش‌های سنتی و دیدگاه‌های انتقادی، زمینه‌ای برای بررسی تغییرات فرهنگی و تفاوت‌های فکری شخصیت‌ها فراهم می‌آورد. بر این اساس، می‌توان گفت که مطالعه فرهنگ عامه در این رمان، افزون بر آشکارکردن لایه‌هایی از زندگی روزمره و حافظه جمعی، به فهم دقیق‌تر شیوه بازنمایی فرهنگ و جامعه در ادبیات داستانی معاصر ایران کمک می‌کند. وجه تمایز پژوهش حاضر نیز در توجه هم‌زمان به شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ عامه و بررسی کارکرد آن‌ها در پاره‌روایت‌هاست؛ رویکردی که نشان می‌دهد ارزش تحلیلی این عناصر نه فقط در حضور آن‌ها، بلکه در نقشی است که در تولید معنا و شکل‌گیری جهان روایی اثر ایفا می‌کنند. باین‌حال، تعمیم این یافته‌ها به دیگر آثار ادبی یا کل فرهنگ جامعه نیازمند بررسی‌های تطبیقی و پژوهش‌های گسترده‌تر است.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

مقاله محصول مشارکت مشترک نویسندگان است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- آقازینالی، زهرا؛ حسین آقاحسینی (۱۳۸۷). مقایسه تحلیلی کنایه و ایرونی. *فصلنامه کاوش‌نامه*، ۹ (۱۷)، ۹۵-۱۲۷.
- ایروانی‌زاده، عبدالغنی (۱۳۸۴). *الادب العربی و الایرانیون*. تهران: سمت.
- ابریشمی، احمد (۱۳۷۷). *مثل‌شناسی و مثل‌نگاری*. تهران: زیور.
- انوری، حسن (۱۳۸۴). *فرهنگ امثال سخن*. تهران: سخن.
- بشیری، مؤدب (۱۳۷۵). *امثال موزون در ادب فارسی*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- بهمنیار، احمد (۱۳۶۱). *داستان‌های بهمنیاری*. تهران: دانشگاه تهران.
- پاکدامن، محمد حسن (۱۳۷۸). *جامعه در قبال خرافات*. مشهد: مرن‌دیز.
- جمالی، سید منصور؛ صدیقه فرهادی (۱۳۹۰). بررسی انواع کنایه در دیوان محمد تقی بهار. *مجله‌ی زبان و ادبیات فارسی*، ۲ (۴)، ۴۳-۵۴.
- چاو، حسن؛ قبادی، حسینعلی؛ بزرگ بیگدلی، سعید، و گرجی، مصطفی (۱۳۹۵). تحلیل مقایسه‌ای دو رمان سمفونی مردگان و خانه ادیسی‌ها با تأکید بر مضامین اجتماعی. *ادبیات پارسی معاصر*، ۶ (۱)، ۱۳۵-۱۵۶.
- خضرابی، امین (۱۳۸۲). *فرهنگ نامه امثال و حکم ایرانی*. شیراز: نوید.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۴). *امثال و حکم*. ج ۳. تهران: انتشارات سپهر.
- دهگان، بهمن (۱۳۸۳). *فرهنگ جامع ضرب‌المثل‌های فارسی*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۸). *فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی*. تهران: معین.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۶). هویت ایرانی و دینی در ضرب‌المثل‌های فارسی. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۸ (۲)، ۲۷-۵۳.
- ____ (۱۳۸۷). تفاوت کنایه با ضرب‌المثل. *دوفصل‌نامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ۱۰، ۱۳۳-۱۰۹.
- رجایی‌شیرازی، محمد خلیل (۱۳۵۳). *معالم البلاغه در علم معانی و بیان و بدیع*. شیراز: دانشگاه شیراز.
- فرضی، حمیدرضا؛ امانی آستمال، رستم (۱۳۹۱). بازتاب رئالیسم در رمان خانه ادیسی‌ها. *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی*، ۹، ۱۳۵.
- سلیمانی ساسانی، مجید و دیگران (۱۴۰۱). تحلیل کهن‌الگویی شخصیت مردانه در سینمای ایران؛ مطالعه موردی فیلم شعله‌ور. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۴ (۳)، ۱۴۲-۱۶۳.
- شریلو، ملیحه و دیگران (۱۳۹۸). عناصر فرهنگ عامیانه در داستان حنای سوخته و رمان چنار دالیتی. *متن‌پژوهی ادبی*، ۲۳ (۸۱)، ۸۷-۳۹.
- شعربافیان، حمیدرضا (۱۳۸۲). *باورهای عامیانه در ایران به گزارش سیاحان غربی*. مشهد: محقق.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا (۱۳۶۶). *صور خیال در شعر فارسی*. چاپ سوم، تهران: آگاه.
- غلامحسینی، پروین؛ قانونی، حمید رضا (۱۴۰۵). تحلیل مولفه‌های فرهنگ عامه در پاره‌روایت‌های رمان «خانه ادیسی‌ها» اثر غزاله علیزاده. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۸ (۴)، ۱-۱۵.

- شمیسا، سیروس (۱۳۷۰). بیان. تهران: انتشارات فردوس و مجید.
- شوالیه، ژان. گربران، آلن (۱۳۸۸). فرهنگ نمادها. ترجمه سودابه فضاییلی. تهران: جیحون.
- صدیقی‌نژاد، رضوان (۱۳۸۷). خرافات چیست؟. گردآورنده ژاله مساعد، کردستان: گلمهر.
- صلاحی، رجیعی و دیگران (۱۴۰۱). تأثیرات اجتماعی رفتاری باورهای عامیانه در رمانهای محمود دولت‌آبادی. پژوهش‌های اخلاقی، ۱۲ (۳)، ۱۵۹-۱۸۲.
- عزیزپوران، زهرا؛ مرادی، علیرضا (۱۴۰۰). تبیین جامعه‌شناختی نسبت بین هویت فرهنگی و مصرف فرهنگی زنان جوان شاهین‌شهری. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۳ (۴)، ۱۱۰-۱۳۶.
- کزازی، جلال‌الدین (۱۳۷۰). مازهای راز در شاهنامه. تهران: مرکز.
- کوپر، جی. سی (۱۳۷۹). فرهنگ مصور نمادهای سنتی. ترجمه ملیحه کرباسیان، تهران: فرشاد.
- موسوی، مصطفی؛ نوح پیشه، حمیده (۱۳۹۰). مضامین مشترک در گلستان و امثال و حکم عربی. مجله ادب عرب، ۳ (۳)، ۲۲۴-۲۰۱.
- ناطق‌پور، زینت؛ مودنی، علی‌محمد؛ و مال میر، تیمور (۱۴۰۱). بررسی و تطبیق روایتگری در آثار غزاله علیزاده، با تکیه بر رمان‌های خانه ادیسی‌ها، شب‌های تهران. جستارنامه ادبیات تطبیقی، ۶ (۱۹)، ۲۰۲-۲۳۴.
- نشاط، سید محمود (۱۳۴۲). زیب سخن یا علم بدیع پارسی. تهران: چاپخانه رنگین.
- نوبین، حسین (۱۳۸۷). تحلیل روان‌شناختی امثال و حکم فارسی، دو فصل‌نامه علمی-پژوهشی زبان و ادب فارسی، ۱۰، ۸۵-۱۰۸.
- وارینگ، فیلیپ (۱۳۷۱). فرهنگ خرافات، عجیب‌ترین خرافات مردم جهان. ترجمه و گردآوری مهندس احمد حجاران، ناشر: مترجم.
- نژادمحمد، وحید (۱۳۹۹). تحلیل شکل‌گیری سازه‌های نشانه‌ای و نمادین در داستان خانه ادیسی‌ها نوشته غزاله علیزاده براساس آرای نشانه‌کاوی ژولیا کریستوا. جستارهای زبانی، ۱۱ (۳)، ۲۵۵-۲۸۱.
- یاحقی، محمد جعفر (۱۳۸۸). فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.

References

- Bakhtin, M. M. (1984). *Rabelais and His World* (H. Iswolsky, Trans.). Bloomington: Indiana University Press.
- Hall, S. (Ed.). (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE Publications, in association with the Open University.
- Storey, J. (2021). *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction* (9th ed.). London and New York: Routledge.
- Williams, R. (1976). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fontana.